

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

***”Är man inte trovärdig när man pratar
om sex och samlevnad så blir man
kapad vid knäna”****

En kvalitativ studie om lärares förutsättningar och
tillvägagångssätt i sex och samlevnadsundervisningen

Författare: Jennie Johannisson

Program: Folkhälsovetenskapligt program 240 högskolepoäng
Examensarbete i folkhälsovetenskap med hälsoekonomi II, VT 2008

Omfattning: 15 högskolepoäng

Handledare: Florentina Lustig

Bihandledare: Per Blanck

Examinator: Annette Sverker och Gunilla Krantz

Sahlgrenska akademien
Enheten för socialmedicin

Förord

Mitt intresse av sex och samlevnadsämnet började i högstadiet vilket jag troligen inte är ensam om. Dock fann jag inte bara fascination över ämnet utan jag märkte också att jag hade en lust att undervisa och diskutera sex och samlevnad rent yrkesmässigt. Som Folkhälsovetare med inriktning mot sexuell hälsa har jag möjlighet att få arbeta med dessa frågor.

Denna uppsats riktar in sig på vad yrkessamma högstadielärare anser är bra tillvägagångssätt och vilken kunskap som är viktig för att nå fram till eleverna i sex och samlevnad. Jag samarbetade med Institutionen för pedagogik och didaktik på Göteborgs universitet och de gav mig ett uppslag ur deras projekt: ”Utveckling av forskningsbaserad undervisning i Sex och samlevnad för lärarutbildning och skola” (SoS-projekt). Projektet innebär implementering av en sex och samlevnadsutbildning på lärarprogrammet. Projektet ska pågå i tre år och nu under första året sker informationsinsamlingen där min uppsats är en typ av pilotstudie.

Uppsatsen har varit spännande att skriva och jag har lärt mig otroligt mycket från mina fokusgruppsintervjuer. Jag har också insett att det krävs mer forskning inom sex och samlevnadsområdet vilket har gjort mig mer nyfiken på de dimensioner som ännu inte har utforskats. Jag har blivit mer säker på att det är sex och samlevnadsämnet jag vill arbeta med framöver.

Jag vill tacka mina nio informanter som tog sig tid för fokusgruppsintervjuerna och stort tack för visat engagemang och intresse i sex och samlevnadsfrågorna. Jag har förtroende för deras kunskap och att de lär sina elever bra värderingar, låter dem utforska nya vägar samt inspirerar till sexuell glädje.

Stort tack till min handledare Florentina Lustig som har hjälpt mig under hela processens gång och som sett till att styra mig åt rätt håll.

Stort tack till Per Blanck som agerade bihandledare men också rådgivare och som stod ut med att jag i sista minuten behövde sakkunnig hjälp.

* Titelcitrat av Mikael, Skola-2.

Svensk titel: "Är man inte trovärdig när man pratar om sex och samlevnad så blir man kapad vid knäna". En kvalitativ studie om lärares förutsättningar och tillvägagångssätt i sex och samlevnadsundervisningen

Engelsk titel: "If you're not credible when you talk about sex, you'll be cut by your knees" A qualitative study about teacher's conditions and approach in sex education.

Författare: Jennie Johannisson

Program: Folkhälsovetenskapligt program 240 högskolepoäng
Examensarbete i folkhälsovetenskap med hälsoekonomi II, VT 2008

Omfattning: 15 högskolepoäng

Handledare: Florentina Lustig

Bihandledare: Per Blanck

Examinator: Annette Sverker och Gunilla Krantz

Sammanfattning

Introduktion: Lärare i Sverige får ingen utbildning i sex och samlevnad, trots att de sen år 1955 har krav på sig att undervisa i ämnet. Det har forskats i låg grad om vilka metoder som fungerar bäst och vad undervisningen har haft för effekter på det svenska sexuallivet. **Syfte:** Syftet med uppsatsen är att finna högstadielärares förutsättningar och tillvägagångssätt i sex och samlevnadsundervisningen, där frågan om vad lyckad undervisning innebär och vad lärare behöver få med sig från lärarutbildningen bland annat ingår. **Metod:** Studien är en empirisk kvalitativ innehållsanalys med fokusgrupper som datainsamlingsmetod. Användningen av fokusgruppsintervjuer som datainsamlingsmetod fick lärarna att diskutera sig fram och gav således en bred och varierad syn på sex och samlevnadsundervisningen. Jag använder mig av manifest innehållsanalys vilket innebär att jag själv inte göra några egna tolkningar utan ser endast på intervjumaterialets innehåll. **Resultat:** Rektorns stöd och skolans mål kom fram som viktiga delar för att lärarna skulle lyckas i sex och samlevnadsundervisningen samt att utgå från ett hälsofrämjande perspektiv. Informanterna diskuterade också om trygghet i klassrummet och vilka egenskaper sex och samlevnadslärare behöver ha för att känna sig trygga i sin lärarroll. De metoder som alla informanter använde sig av var diskussion och samtal samt värderingsövningar. **Diskussion:** Forskningsresultat visar att rektorns stöd, att ha välformulerade mål och att utvärdera sex och samlevnadsundervisningen är av stor vikt, samtidigt visar forskningen en stor brist på detta i landets skolor. Man kan se att kravet på sex och samlevnadslärare är något högre än hos andra ämneslärare då det handlar om känslor och intima frågor istället för exempelvis svensk grammatik. Att vara trovärdig, trygg i sig själv och flexibel är viktiga egenskaper en sex och samlevnadslärare ska inneha. De få publicerade handledningarna från Skolverket som finns inom sex och samlevnadsundervisningen, föreskriver diskussion och samtal som den bästa metoden idag samt att värderingsövningar inte får underskattas.

Nyckelord: Sex och samlevnadsundervisning, lärarutbildning, metoder, hälsofrämjande perspektiv.

Abstract

Introduction: Even though that it is mandatory by law since 1955 in Sweden, teachers still don't get any education courses in sex education. There has been almost no research on what effects the sex education has had on the general population in Sweden. **Aim:** The aim for this study has been to look at middle school teacher's ways of conducting and there conditions in sex education. Among the questions where; what does successful sex education mean? What knowledge do teachers need to learn from their teacher education?

Method: This paper is an empirical qualitative content analysis based on interviews with focus groups. The use of focus groups interviews gives the participants a chance to discuss the subject in a wider manor. This gave data on varying views of sex education. I am using a manifest content analysis, witch means that I am only viewing the material as it is. There is no interpretation done from my part. **Result:** The support from the principal and the goals of the school is an important part if the teachers are to succeed with their sex education with both a health perspective and health promotion. The informants also talked about the importance of feeling comfortable in the class room and what characteristics a teacher should have to feel comfortable as a sex educator. The methods used by the teachers are discussion, conversation and valuation exercises. **Discussion:** Research shows that the principals' support, written goals and to evaluate the sex education is important. Thus schools tend not to do any of this; the responsibility is left with the teachers. The responsibility that lies upon the sex educators is slightly higher compared to their colleagues, because they deal with the student's feelings and emotions. Important characteristics for a sex educator are to be credible, comfortable and flexible. The few published instructions from Skolverket show that discussion and conversations are the most efficient learning methods, and that the valuation exercise must not be underestimated.

Keywords: Sex education, education for teachers, methods, health promotion.

Innehållsförteckning

INLEDNING	7
BAKGRUND	8
KORT HISTORISK INBLICK PÅ SEX OCH SAMLEVNADSUNDERVISNINGEN	8
SEX OCH SAMLEVNADSUNDERVISNINGENS DISKURS	8
INTERNATIONELL OCH NATIONELL FORSKNING	9
SKOLLAGEN, LÄROPLANER OCH KURSPLANER.....	11
UNDERVISNINGSMETODER	12
TEORETISK REFERENSRAM	13
HÄLSOFRÄMJANDE ARBETE OCH SYNSÄTT	13
UNDERVISNING I HÄLSOFRÅGOR	14
<i>Hälsokommunikation</i>	14
<i>Hur ska alkohol och drogpreventionsarbetet lyckas och hur kan detta föras över på sex och samlevnadsundervisningen?</i>	14
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	16
SYFTE	16
FRÅGESTÄLLNINGAR	16
METOD OCH MATERIAL	17
DATAINSAMLINGSMETOD	17
<i>Fokusgruppsintervjuer</i>	17
<i>Skolor och informanter</i>	18
INTERVJUGUIDE.....	19
ANALYSPROCESSEN.....	19
ETISKA ÖVERVÄGANDEN.....	20
RESULTAT	22
STATENS OCH SKOLANS RAMRIKTLINJER.....	22
PRAKTISKA METODER OCH LYCKAD UNDERVISNING	22
LÄRARES BASKUNSKAPER OCH PERSONLIGA EGENSKAPER.....	22
STATENS OCH SKOLANS RAMRIKTLINJER.....	22
<i>Rektorn backar upp sex och samlevnadsundervisningen</i>	22
<i>Kursplaner och mål fattas</i>	23
<i>Alla använder sig av en hälsofrämjande utgångspunkt</i>	23
<i>Utvärdering – inget krav från skolledningens sida</i>	23
PRAKTISKA METODER OCH LYCKAD UNDERVISNING	24
<i>Regler och förhållningssätt viktiga för trygghet och god samtalsmiljö</i>	24
<i>Lärarna tar hänsyn till elevernas förkunskaper och förväntningar</i>	25
<i>Diskussion och samtal är viktiga undervisningsmetoder</i>	26
<i>Engagemang och intresse - indikatorer på lyckad undervisning</i>	27
<i>Inkludera andra yrkesprofessioner</i>	28
LÄRARES BASKUNSKAPER OCH PERSONLIGA EGENSKAPER.....	28
<i>Baskunskaper är viktigt!</i>	28
<i>Trovärdighet och att vara trygg i sig själv är viktiga egenskaper</i>	29
DISKUSSION	31
HAR SKOLAN NÅGRA UTSKRIVNA MÅL OCH BACKAR REKTOR UPP SKOLANS SEX OCH SAMLEVNADSUNDERVISNING SAMT UTVÄRDERAS UNDERVISNINGEN?	31
UTGÅR SKOLAN FRÅN ETT HÄLSOFRÄMJANDE ELLER SJUKDOMSFÖREBYGGANDE PERSPEKTIV?	32
VILKA ÄR DE BÄSTA METODERNA ENLIGT LÄRARNA FÖR ATT DE SKA LYCKAS MED SIN UNDERVISNING?	33
VILKA UNDERVISNINGSMETODER ANVÄNDS AV LÄRARNA?	35
VAD ANSER LÄRARNA VARA LYCKAD UNDERVISNING I SEX OCH SAMLEVNAD?.....	36
VAD SAKNAR LÄRARNA IDAG I SIN GRUNDUTBILDNING FÖR ATT KUNNA HANTERA SEX OCH SAMLEVNADSUNDERVISNINGEN?	37
METODDISKUSSION	38

VALIDITET, RELIABILITET OCH GENERALISERBARHET	40
PROJEKTPLAN UTIFRÅN MIN PILOTSTUDIE	41
SLUTSATS	43
KÄLLFÖRTECKNING.....	45
BILAGA 1	49
FÖRFRÅGAN VIA EMAIL TILL REKTORER.....	49
BILAGA 2	50
EMAIL MED HUVUDFRÅGORNA TILL INFORMANTERNA.....	50
BILAGA 3	51
INTERVJUGUIDEN	51
BILAGA 4.....	52
UTVECKLING AV FORSKNINGSBASERAD UNDERVISNING I SEX OCH SAMLEVNAD FÖR LÄRARUTBILDNING OCH SKOLA. (SOS-PROJEKT)	52

Inledning

Hur hänger obligatorisk sex- och samlevnadsundervisning sedan 1955 ihop med att lärare inte får någon utbildning i sex- och samlevnad? Att undervisa i ett ämne så pass komplext som sex och samlevnad borde kräva omfattande kunskaper. Denna obalans i kunskap skulle aldrig tolereras i andra ämnen i grundskolan. Lärare är den yrkesgrupp som dagligen möter elever och som ideligen stöter på problem med könsord, kränkningar, mobbning, diskussion runt jämställdhetsfrågor samt sexualitetsfrågor och ambivalensen runt detta. En utbildning inom sex och samlevnad hade troligen underlättat bemötandet av dessa problem. En sex och samlevnadsutbildning handlar inte bara om kunskap utan även om hur individer tänker, känner och vilka bakomliggande orsaker som kan finnas för ett visst beteende. Sex och samlevnadsundervisningen handlar inte om multiplikationstabellen, var Japan ligger eller hur man böjer ett verb. Det handlar om känslor och ungdomarnas verklighet, deras vardag.

Jag anser att sexualitet och samlevnad är en av de viktigaste delarna i människans liv. Sexualiteten är kanske även den del som flest frågeställningar kretsar kring under vår livstid och som troligen är vårt största bekymmer men som också innehåller den största glädjen under tonåren. Skolverkets kvalitetsgranskning (Andersson 1999) visade på att det är en stor variation i kvalitet, antal undervisningstillfällen samt engagemang i sex och samlevnadsundervisningen i grundskolan. Granskningen visade på att detta gällde mellan olika skolor men även inom skolorna var skillnaden stor (Andersson 1999 s.52). Det är ett problem att ungdomar idag får så varierad undervisning inom sex och samlevnad. Trots att vissa elever får en bra undervisning och har god kunskap kan det yttras en sak men sen praktiseras en annan. Jag önskar att undervisningen utvärderades för att se vad som fungerar och vad som borde undvikas samt att forskningen runt preventiva insatser inom sex och samlevnad borde utökas. Detta behöver göras snarast då de samhälleliga debatterna visar att klamydia samt syfilis ökar. Trots att de flesta ungdomar troligen vet att man ska använda kondom så visar statistiken en mörkare sida. Sexualupplysning och information är inte svårt att finna idag då vi har tillgång till ett verktyg som internet. Internet är en viktig källa till kunskap, på både gott och ont. De flesta ungdomar har tillgång till ett överflöd av information. All denna information tas dock emot i sin ensamhet vilket innebär att tolkningen av informationen inte diskuteras med vänner eller föräldrar. Detta gör att föräldrar och skolan får en ännu viktigare kommunikativ roll. Men under alla tider kan man se att majoriteten av föräldrarna undviker sexdiskussionen i hemmet, vilket innebär att skolan måste ta en mer ansvarstagande ställning i sin undervisning gentemot elever men kanske också för att informera föräldrarna. Det blir i att exempelvis agera som en slags motpol mot media, så att ungdomarna ska ta del av olika synsätt för att underlätta en sund bedömning av informationen på Internet. Andra viktiga frågor är genusperspektivet, där mannens och kvinnans könsroller problematiseras och diskuteras samt att få in jämställdhet och HBT, homo-, bi- och transsexualitet, som naturliga delar i undervisningen.

De dilemman som nämns ovan är bara ett axplock inom ämnesområdet sex och samlevnad. De visar på att vi måste skapa och utveckla en fungerande utbildning till lärare som i sin tur kan utbilda sina elever på ett adekvat sätt. Frågorna behöver diskuteras med ungdomarna och lyftas fram i en skyddad situation med trygga, kunniga och självsäkra vuxna samt utifrån ett hälsofrämjande perspektiv. En sex och samlevnadsutbildning för lärarna kan göra att skolan blir en plats där sex och samlevnadsfrågor känns naturliga att diskutera, både för ungdomar såväl som för skolpersonal och på så sätt skapa en öppen och trygg atmosfär.

Bakgrund

Kort historisk inblick på sex och samlevnadsundervisningen

Sexualupplysning är inget nytt fenomen då råd och förevisningar har funnits och även överlevt sedan antiken. De veneriska sjukdomarna (könssjukdomarna) ställde krav på sexualupplysningen under 1700-talet men samtidigt fanns det en öppenhet i sexualiteten (Centerwall 2000 s.23). Carl von Linné beskrev sexuallivet som en förnöjelse för både mannen och kvinnan och som innehåller både lust, nöje och nytta (Linné 1969 s.48). Denna syn på sexualitet ändrades dock under 1800-talet då den Viktorianska synen med sin strikta moralism regerade. Männkligheten gick då in i en tid av självkontroll och anständighet. Man ansåg exempelvis att unga blev sjuka av att onanera vilket gav tonen för den tidens sexualupplysning (Centerwall 2000 s.24). Tanken om sexualitet för njutning kom igen att spridas från 1920-talet. Det blev mer socialt accepterat att varje individ fick skapa sin sexualitet själv utan att följa ett bestämt mönster (Skolöverstyrelsens 1977 s.30).

1897 föreläste Sveriges första kvinnliga läkare Karolina Widerström om sexualhygien för flickor i övre tonåren i Stockholm. Hon undervisade också på lärarinneseminariet med mål att få lärarinnorna att i sin tur lära sina elever, flickorna, rätt sätt att skydda sig mot könssjukdomar, ge kunskap om fortplantning och varna för ett tidigt sexliv (Sandström 1995 s.10). Dock var Widerström noggrann med att förordas fortplantningslära utan skräckscenarion. Hon ansåg det viktigt att tala om det fina med sexualiteten och kärleken (Lundberg 2002 s.418).

RFSU, Riksförbundet för sexuell upplysning, bildades 1933. RFSU tog upp vikten av obligatorisk sexualundervisning i skolan. RFSU har haft en väldigt viktig roll i det svenska samhällets utveckling gällande sexualitet, sex och samlevnadsundervisning. Staten påverkades av samhällets utveckling av sexualfrågan under 1900-talet. Under 1930-1940-talet började således en sexualpolitik för skolan att ta form. 1942 rekommenderade staten sexualundervisning som ett frivilligt ämne i skolan. År 1955 blir Sverige det första landet i världen med obligatorisk sexualundervisning i skolan. År 1982 uppdagades det första aidsfallet i Sverige. Det första AIDS-fallet i USA upptäcktes ett år tidigare. Denna upptäckt ställde och ställer ännu högre krav på skolans sex och samlevnadsundervisning (RFSU 1900-talet).

Sex och samlevnadsundervisningens diskurs

”Möjligheten till trygg och säker sexualitet är grundläggande för individens upplevelse av hälsa och välbefinnande och samhället måste värna om områden som sex- och samlevnadsundervisning, familjeplanering och mödrahälsovård” ... ”En trygg sexualitet, fri från fördomar, diskriminering, tvång och våld är hälsosam...” (Jonsson 2007).

Citatet är ett utdrag ur Folkhälsoinstitutets (FHI) och riksdagens folkhälsomål nr. 8. Det visar på hur viktigt en trygg sexualitet är och hur den kan gynna folkhälsan. RFSU, som är en fristående ideell och sexualpolitiskt obunden organisation, bygger sina argument på- och kräver utifrån folkhälsomål 8 att *”sex och samlevnad får tydligare utrymme i skolans läro- och kursplaner; som ett eget ämne eller tydligt integrerat i flera ämnen. Det skulle garantera lärarnas utbildning, elevernas kunskap och höja såväl kvaliteten på undervisningen”* (Olsson 2004 s.9).

I oktober 2007 lämnade Annika Carlsson m.fl in en motion gällande obligatorisk utbildning för lärarstudenter för att undervisa i ämnet sex och samlevnad (Carlsson 2007). Motionen som besvarades 16 april fick avslag (Riksdagen 2008). Viljan att få in en obligatorisk utbildning på lärarhögskolan i ämnet sex och samlevnad är ingen ny företeelse utan snarare något som det debatterats flitigt om i många år. Annika Carlsson m.fl:s motion är inte den första motion om sex och samlevnadsundervisning som framlagts till riksdagen. Redan 1908 framlades en motion om att man saknade kompetenta lärare inom hälsolära med inriktning mot könssjukdomar och könsorganen och att man utifrån detta borde införa ”sexuell pedagogik” på lärarutbildningen (Skolutveckling 2005 s.217).

Sven Bremberg (2008) diskuterar ämnet prevention på FHI:s hemsida. Bremberg har gjort en liten forskarsammanställning med nya tankar. Han menar att preventivmedelsanvändningen beror på flera olika saker i samhället och han belyser här tre viktiga aspekter. Dels är det tillgången till preventivmedel, dels sociala normer men också hur väl ungdomarna lyckas i skolan. Tillgången till preventivmedel och det subventionerade priset är knappast en orsak numera till varför ungdomar (och även vuxna) inte använder t.ex. kondom. Enligt Bremberg ger detta oss två aspekter att rikta in våra insatser på; sociala normer samt en lyckad skolgång. Med stöd av den forskning som Bremberg utgått från finns det inte några signifikanta studier som har visat att skolans undervisning påverkar kondom användning eller oplanerade graviditeter. En metaanalys med studier gjorda utifrån mer osäkra metodval visar dock en mer positiv sida.

Forskning har visat att användning av kondom är lägre hos mindre gynnade socioekonomiska grupper. Följden av detta är högre incidens av klamydia samt fler aborter. Bremberg förklarar att skolan påverkar vår sociala position. Därför är det skolan som ska satsa på ett hälsofrämjande synsätt och inspirera eleverna att lyckas i högre grad i skolan. Detta kan i sin tur leda till att ungdomarna använder preventivmedel vid sexuella aktiviteter (Bremberg 2008).

Internationell och nationell forskning

Undervisning om sex och samlevnad kan ha olika mål exempelvis att förebygga oplanerade graviditeter, att förebygga spridning av sexuellt överförbara sjukdomar eller så kan det finnas en hälsofrämjande inriktning.

En genomgång av forskning visar att den huvudsakligen fokuserar på att förebygga spridning av könssjukdomar samt förhindra oplanerade graviditeter. I den amerikanska artikeln ”Should We Be Teaching Sex Education or Sexual Abstinence?” som publicerades i Education Digest diskuterar Stover (2006) detta problem och anser att det finns två olika aktörer. Å ena sidan staten som har ”mutat” skolorna i landet med miljonbelopp för att de endast ska använda sig av upplysning om avhållsamhet. Medan det å andra sidan, finns en stark grupp som refererar till forskningen och som vill kombinera avhållsamhet med preventivmedel samt hälsa. Utifrån denna undervisning vill de skapa sunda individer som tar ansvar för sin sexualitet. Denna grupp börjar få ökad makt trots ”mutorna” från staten.

En annan studie som gjorts av en amerikan vid namn Joseph J. Sabia (2006) visar att båda sidorna i själva verket har både rätt och fel. Studien baseras på en stor databas med uppgifter om allt från ungdomsgraviditeter till användning av kondom. Databasen har en begränsning i att man inte vet vilken slags utbildning inom sex och samlevnad som ungdomarna får ta del av. Studien visade att det inte finns något kausalt samband mellan sexualupplysning och ett

mer riskfyllt sexuellt leverne. Detta tyder på att gruppen för avhållsamhetsutbildning har misstagit sig men samtidigt visar inte skolans satsningar beträffande sexualundervisning några tydliga fördelar heller.

På senare tid har man på Nya Zeeland börjat tänka i nya banor. Louisa Allen (2007) diskuterar nya undervisningsmetoder i artikeln "Doing 'it' differently: relinquishing the disease and pregnancy prevention focus in sexuality education". Sex och samlevnadsundervisningen på skolorna fokuserar i allmänhet på sjukdomsproblematiken och att förebygga oönskade graviditeter. Hon menar att det kan uppstå flera problem genom att endast använda sig av detta utgångsläge. Hon fortsätter att egentligen finns det inte några vetenskapliga grunder till varför skolorna ska fortsätta med en "negativ" utgångspunkt på sexualitetsundervisningen (Nya Zeeland har bytt ut begreppet sexundervisning till sexualitetsundervisning för att få ett mer holistiskt tänkande).

Situationen i Sverige är annorlunda. År 1977 utgavs den då nya handledningen från skolöverstyrelsen (1977). I den kan man bl.a. läsa:

"Med hänsyn till många ungdomars personliga situation skall samlevnadsundervisningen ta upp frågor som rör det sexuella samliv som förekommer hos en del av eleverna. Målet måste då vara att ge stöd och förståelse både åt de ungdomar som ännu inte har några sexuella erfarenheter (och som ofta vill "vänta") och åt dem som har haft sin sexualdebut och i många fall har "stadigt sällskap". Båda dessa grupper måste känna att de är respekterade och får de kunskaper och den stimulans till eftertanke som de behöver"(Skolöverstyrelsen 1977 s.25).

Forsberg (2005) skriver i sin forskningsöversikt "Ungdomar och sexualitet" att forskningen kring ungdomar och deras sexualitet i Sverige utgår från två forskningsfält. Det ena fältet innehåller en bred forskning gällande ungdomar och deras liv medan det andra forskningsfältet, som sedan lång tid tillbaka, utgörs av svensk sexualitetsforskning. Båda traditionerna använder sig av flera olika discipliner och visar på en bred forskningsansats. Det problem som kan uppstå är följaktligen att urval, undersökningsmetod och redovisning av resultat är genomförda och redovisade på olika sätt, vilket innebär att jämförelsen studierna emellan försvåras eller blir omöjlig. Flera av forskningsområdena har varit aktuella för ungdomsgruppen då de avser preventivmedel, pornografi, sexuella risker samt graviditet och abort, ämnen som också är relevanta för sex och samlevnadsundervisningen på skolorna.

I Tina Kindebergs (1997) avhandling "Undervisningens möjligheter att förändra elevernas tänkande inom området aids och sex", fokuserar hon på frågan om djupinriktad undervisning kan främja en förändring beträffande AIDS. Kindeberg förklarar att djupinriktad undervisning innebär att man skapar sig en djupare förståelse för ämnets innebörd och att det är genom att utveckla den typ av förståelse som människor kan förändra sitt synsätt och attityder. Kindeberg poängterar dock att läraren i en djupinriktad undervisning måste ha stort engagemang och koppla ämnet till verkliga händelser och situationer för att det ska fungera. Det är först då som eleven kan relatera till området och möter läraren med åsikter och tankar utifrån sina erfarenheter. Det i förhållande till den klassiska undervisningen som är av mer ytlig karaktär och i många fall en monolog. Resultatet av hennes avhandling visade att djupinriktad undervisning kan främja förändring och inverka på ungdomarnas handlande. Det är i dialogen och diskussionen som man får en "känslomässig gemenskap"(Kindeberg 1997 s.7-8, s.171).

År 1996 sammanställde Gunilla Jarlbro (1996) en rapport där hon intervjuade skolledningar och lärarstudenter för att se till vilken grad som det finns utbildning i ämnet sex och

samlevnad. Hennes resultat var tydliga och visade på att undervisningen av sex och samlevnad i lärarutbildningen var näst intill obefintlig. Ämnet integreras allt som oftast i andra kurser där det får för litet utrymme, då mycket annat ska behandlas (Jarlbro 1996 s.34-35). Enligt RFSU:s kartläggning som gjordes 2004 har varken högskolor eller universitet i Sverige obligatoriska kurser i sex och samlevnad. Tre skolor har däremot obligatoriska genuskurser. Allt som allt är det 6 % av samtliga lärarstudenter som har möjlighet att delta i en kurs i sex och samlevnad enligt undersökningen (RFSU 2004 s.4 *kartläggning*).

Det finns ytterligare rapporter och artiklar publicerade av t.ex. Skolverket eller RFSU, men de täcker inte alla områden av ämnets komplexitet. De flesta artiklar riktar in sig på mer specifika ämnen som sjukdomar, tonårsgraviditeter samt preventivmedel istället för effekterna av undervisningen och vilka metoder som rekommenderas för en lyckad undervisning.

Skollagen, läroplaner och kursplaner

I skollagen finns det allmänna föreskrifter, om skolans värdegrund, för barn och ungdomars utbildning. Föreskrifterna är så pass allmänt hållna att alla ämnen och delar av skolans verksamhet passar in. § 2 beskriver vikten av en likvärdig utbildning inom varje skolform och oavsett var i landet skolan ligger, samt att *"utbildningen skall ge eleverna kunskaper och färdigheter samt, i samarbete med hemmen, främja deras harmoniska utveckling till ansvarskännande människor och samhällsmedlemmar"* (Skollagen 2 §, första stycket). Skollagen beskriver också att skolverksamheten ska utformas i likhet med samhällets demokratiska värderingar samt att varje individ som verkar inom skolväsendet skall respektera varje människas egenvärde och vår gemensamma omgivning. Främst ska varje individ främja jämställdhet mellan könen samt motverka kränkande behandling (Skollagen 1985:1100).

Läroplanen som kom 1994 (Lpo94) nämner sex och samlevnadsundervisningen med några enstaka meningar. Det som är viktigt att påpeka är att den gamla läroplanen (Lpo80) var mer detaljerad i sin beskrivning medan Lpo94 mer betraktas som ramriktlinjer. Det är ett av rektorns åtaganden och ansvar att se till att sex och samlevnadsundervisningen integreras i flera olika ämnen, som det ämnesövergripande område det är. Under rubriken skolans värdegrund och uppdrag står det att ingen ska få diskrimineras pga. sin sexuella läggning samt att man oavsett sexuell läggning ska få ett faktiskt inflytande på undervisningens innehåll och upplägg (Skolverket 1994).

Kvalitetsgranskningen (Andersson 1999) visade på svaga målformuleringar och riktlinjer gällande sex och samlevnadsundervisningen (Andersson 1999 s.52). Utifrån denna kritik reviderades kursplanerna för de olika ämnesområdena under år 2000. De nya kursplanerna uppmärksammar sex och samlevnadsfrågan på ett mer öppet sätt, exempelvis under ämnet biologi och SO:

Biologi: Här ska områden som sexualitet, samlevnad och kärlek diskuteras på ett sådant sätt att eleverna lär sig att ta ansvar för sig själv samt andra. Eleverna ska på vårterminen i nian ha kunskap om befruktning, preventivmedel, sexuallivets biologi och sexuellt överförbara sjukdomar. De ska utifrån dessa kunskaper ha möjlighet att kunna diskutera sexualitet samt att man ska ha kunskaper om och visa respekt för alla samlevnadsformer (Skolverket 2000 Biologi).

Samhällsorienterade ämnen (SO), gemensam kursplanstext: Reflektera och diskutera över begreppen identitet, kärlek, sexualitet och jämställdhet, man ska också ta upp relationer och samlevnad (Skolverket 2000 SO).

Livskunskap/sex och samlevnad: Ämnet Livskunskap har fått större plats på skolornas scheman men det finns ingen kursplan hos Skolverket som beskriver vilka mål som måste uppnås.

Undervisningsmetoder

Jag har tagit del av flertalet handledningar och rapporter som alla på något vis beskriver metoder och vad som är viktigt i sex och samlevnadsundervisningen. Skolverket har publicerat "Kärlek känns" (Centerwall 2000) som deras officiella referensmaterial och skriften har även översatts till andra språk. "Kärlek känns" bygger vidare på den svenska hälsofrämjande traditionen och är ett referensmaterial med fakta och synpunkter med mål att "*ge material för en undervisning väsentligt närmare ungdomarnas verkliga livssituation*" (Centerwall 2000 s.7). Dock är det inte en handledning av den typen som kom 1977 (Skolöverstyrelsen 1977). Den är den senaste detaljerade handledningen men som uppmärksammades i låg grad när den kom, vilket kan ha berott på att sex och samlevnadsämnet var etablerat och en handledning av det slaget inte var nödvändig.

Nedan redovisas en sammanfattning av flertalet metoder utifrån olika handledningar och rapporter:

Alla handledningar eller rapporter tar upp **samtal** och **diskussion** som den vanligaste och mest effektiva metoden, där flera olika åsikter kommer fram samtidigt som det innebär ett minskat fokus på den enskilda eleven (Centerwall 2000 s.15, Skolutveckling 2005 s.109). Andra metoder som tas upp är:

- **Anonyma frågor/ utgår från elevernas egna frågor.**
- **Värderingsövningar som "sant eller falskt", "heta stolen", "stå på linjen", "fyra hörn."** Värderingsövningar innebär att samtalsledaren kommer med ett påstående som eleverna måste ta ställning till. I "heta stolen" kan t.ex. läraren komma med detta påstående: *Alla tjejer måste vara kära för att vilja ha sex*. Då ska exempelvis alla elever resa sig upp som håller med om detta. Här kan läraren sedan välja att be några elever som ställt sig upp samt några som satt kvar att utveckla sin ståndpunkt.
- **Temavecka.** Skolan har ett särskilt tema under en vecka där eleverna får diskutera, göra värderingsövningar, skriva dikter m.m. utifrån det valda temat. Det kan vara t.ex. en kärleksvecka, HIV/AIDS-vecka eller HBT-vecka.
- **Kärleksfilm, kärlekslyrik, poesitävling, danstävling, kärleksmåltid.**
- **Killsnack och tjejsnack.** Mindre diskussionsgrupper där det oftast talas om allt som har med sex och samlevnad att göra.
- **Besök på ungdomsmottagningen och besök av kurator, RFSL/RFSU och andra professioner.**
- **Associationsövning, brainstorming.** Läraren säger ett ord eller ett uttryck och eleverna ska då säga allt de kan komma på som de associerar med detta ord, medan läraren antecknar associationerna.
- **Peer education.** Skolan eller kommunen utbildar exempelvis äldre elever att undervisa yngre elever i sex och samlevnad. Detta gör att eleverna får träffa någon som nyligen varit i samma situation och de får möjlighet till att träffa en bra förebild.

(Centerwall 2000 s.15, Andersson 1999 s.75, Bergström & Foxhage 2001 s.43-47, Forsberg 2007 s.15,17,31, RFSU 2004 *10 punkter*, Skolutveckling 2005 s.109, Juvall & Petersson 2005 s.22-36)

Teoretisk referensram

Hälsofrämjande arbete och synsätt

Hälsofrämjande arbete är ett begrepp som kan vara svårt att definiera. Flera har försökt och WHO:s definition av hälsofrämjande arbete lyder:

”Hälsofrämjande arbete är den process som ger människor möjligheter att öka kontrollen över sin hälsa och att förbättra den” (WHO 2006).

Linda Ewles och Ina Simnett skriver i sin bok *Hälsoarbete* att: *”hälsofrämjande arbete går ut på att främja hälsan, att förespråka, stötta, uppmuntra och prioritera hälsa såväl på det individuella planet som på det kollektiva planet”* (Ewles & Simnett 2003 s.37).

När det talas om hälsofrämjande arbete används en salutogen utgångspunkt som innebär att man ser till det friska, vad som gör oss friska och hur man på bästa sätt kan utveckla och kontrollera hälsan utifrån det. Den salutogena frågan är: Vad är det som gör oss friska och hur lyckas vi hålla oss hälsosamma? (Antonovsky 1979 s.9,36). Antonovskys viktigaste beståndsdel i det salutogena synsättet är känslan av sammanhang, KASAM. Han anser att människan kan med hjälp av KASAM röra sig mot den friska ”hälsopolen” och människan kan också lättare klara av att konfrontera exempelvis problem och tragedier. I KASAM ingår tre huvudbegrepp:

1. *Begriplighet* – hur individen uppfattar sin yttre tillvaro och sin inre värld. Är den kaos eller välordnad? Är den förnuftig och gripbar?
2. *Hanterbarhet* – vilka resurser finns till individens förfogande som kan hjälpa till vid bemötandet av yttre och inre stimuli. Det kan vara ens partner, en läkare, vänner eller Gud.
3. *Meningsfullhet* – ses som en motivationskomponent, den känslomässiga innebörden och meningen med tillvaron. Vad individen kämpar mot för mål och vad individen engagerar sig i? (Antonovsky 2005 s.45-46)

Detta då i motsats till en patogen utgångspunkt där man utgår från det sjuka och vad som orsakar sjukdom (Antonovsky 2005 s.39).

Begreppet hälsofrämjande har blivit relativt självklart inom det svenska folkhälsoarbetet och används frekvent (Korp 2004 s.132). Hälsofrämjande arbete är något som berör alla yrkesgrupper idag och är en viktig aspekt att ta hänsyn till på arbetsplatser (Naidoo & Wills 2007 s.30). Inte minst inom sjukvården, miljövard och organisationsutveckling börjar det hälsofrämjande ta mer plats (Ewles & Simnett 2003 s.43). Snart kommer troligen det hälsofrämjande synsättet att genomsyra alla delar i vårt samhälle.

Undervisning i hälsofrågor

Svensk forskning kring hur man bäst undervisar i sex och samlevnad och vad som visat sig fungera, existerar knappt. För att få en idé om vad som skulle kunna vara bra tillvägagångssätt i denna typ av undervisning kommer jag att titta på två kommunikationsansatser. Första delen innehåller en generell bild av att undervisa och få ut ett hälsobudskap, medan den andra delen mer specifikt går in på hur nyare forskning har kommit fram till preventiva åtgärder inom alkohol och droger. Sex och samlevnadsundervisning samt alkohol och drogundervisning utgår från samma preventions strategier och har samma mål och syfte: skapa unga individer som tar ansvar för sin hälsa och gör sunda val.

Hälsokommunikation

Gunilla Jarlbro diskuterar kommunikation i boken "Hälsokommunikation" (Jarlbro 2004). Jarlbro menar att det är skillnad på information och kommunikation. Information ses som en envägsprocess medan kommunikation snarare är en tvåvägsprocess. Tvåvägsprocessen innebär att man talar med någon och det är önskvärt i hälsosammanhang i motsats till att tala till någon (Jarlbro 2004 s.13). Naidoo och Willes (2007) beskriver Yale-Hovland-modellen för kommunikation. Den utvecklades för att kunna påverka allmänhetens attityder. Modellens effektivitet beror på lärarens trovärdighet och tillförlitlighet, hur budskapet är utformat, hur det har förmedlats samt mottagarens vilja att anamma budskapet (Naidoo & Wills 2004 s.222). Problemet som kan uppstå vid hälsokommunikation är att "lärare" och "elev" befinner sig på olika nivåer (Jarlbro 2004 s.15). Samtidigt kan individerna inom målgruppen befina sig i olika stadier. Detta innebär krav på att budskapet formuleras på ett sätt som minskar klyftan mellan lärare och elev (Jarlbro 2004 s.88). Naidoo och Wills (2007) anser att man kan använda alla olika typer av hälsofrämjande kommunikation för att förmedla sitt budskap t.ex. genom delaktighet i skolan. Det är dock viktigt att göra budskapet relevant för målgruppen och använda det språk och ordval som används av dem. Kommunikationen mellan "lärare" och "elev" ska förmedlas så att målgruppen känner igen sig och anser att det angår dem (Naidoo & Wills 2007 s.229).

Enligt Mattson (1991) finns det flertalet punkter som beskriver när samlevnadsundervisningen fungerar bra. Han tar upp exempelvis vikten av en genomtänkt målsättning, samarbete, skolledningens intresse samt att utgå från elevernas frågor. Dessa är endast urval av hans många punkter (Mattson 1991 s.11).

Hur ska alkohol och drogpreventionsarbetet lyckas och hur kan detta föras över på sex och samlevnadsundervisningen?

FHI har på uppdrag av regeringen genomfört en uppdatering av äldre rapporter gällande den alkohol och drogförebyggande verksamheten i skolan. Slutrapporten "Skolan förebygger" lämnades in till regeringen april 2008 och redovisar fyra hörnstenar som är viktiga för att lyckas i det alkohol och drogpreventiva arbetet:

- *I klassrummet:* forskning har visat på att arbetsro i klassrummet kan förebygga skolmisslyckanden men också missbruk och minskat risktagande bland eleverna. Läraren är mycket viktigt då förhållningssätt samt relationen till eleverna spelar en betydelsefull roll. Att undervisa i emotionellt och socialt lärande stärker gruppmiljön samt skapar samhörighet i skolan.

- *Föräldrar*: föräldrar har stor betydelse som skydd för att ungdomar inte ska hamna snett. En nära relation mellan skola och föräldrar har mycket att vinna.
- *Elevhälsan*: kunskapen om elevernas hälsa samt närhet till eleverna är av stor vikt i det förebyggande arbetet. "Det goda samtalet" genom t.ex. motiverande intervju, MI, kan stimulera elevernas beteende och handlingar gentemot alkohol och droger. Motiverande samtal är: "*en lyssnande, målinriktad, klientcentrerad rådgivningsstil som har som mål att hjälpa eleven att utforska och lösa ambivalens i förhållande till en förändring och komma med egna synpunkter, tankar och lösningar på sina problem*"(FHI, motiverande samtal).
- *Fritiden*: Att ha intressen samt trygga kompisar kan vara en skyddsfaktor (FHI 2008 *Skolan förebygger*).

Kan dessa föras över till det preventiva arbetet inom sex och samlevnad? Alla punkter ovan är viktiga bitar och att stärka dessa inom sex och samlevnadsundervisningen borde medföra positiva följder. Det finns dock stora skillnader mellan sex och samlevnadsundervisningen och det alkohol och drogpreventiva arbetet. Sexualitet upplevs sannolikt som mer privat samt att den alltid finns tillgänglig, vilket gör att sex och samlevnad är lättare att undervisa i trots att det kan vara väldigt privat. Drog och alkoholarbetet har i skolan sina begränsningar då skolan inte kan påverka vare sig tillgänglighet, priser eller åldersgränser.

Det är också svårt att veta om undervisningen har lyckats när vi pratar om attityder, värderingar och tankesätt. Kunskap kan alltid kollas upp genom ett prov eller muntligt test men hur ska läraren kunna veta att kunskapen tillämpas praktiskt. Det finns inget konkret svar på detta men enligt RFSU:s Sexatlas så har man större möjlighet att lyckas i sex och samlevnadsundervisningen om man utgår från ett hälsofrämjande synsätt och en positiv attityd (Olsson 2003 s.6).

Syfte och frågeställningar

Syfte

Syftet med uppsatsen är att finna högstadielärares förutsättningar och tillvägagångssätt i sex och samlevnadsundervisningen.

Frågeställningar

1. Har skolan några dokumenterade mål och backar rektor upp skolans sex och samlevnadsundervisning? Utgår skolan från ett hälsofrämjande eller sjukdomsförebyggande perspektiv? Utvärderas undervisningen?
2. Vilka är de bästa metoderna enligt lärarna för att de ska lyckas i sin undervisning? Vad anser lärarna vara lyckad undervisning i sex och samlevnad?
3. Vad saknar lärarna idag i sin grundutbildning för att kunna hantera sex och samlevnadsundervisningen?

Metod och material

Min uppsats utgör en del inom projektet ”Utveckling av forskningsbaserad undervisning i Sex och samlevnad för lärarutbildning och skola” (SoS-projekt) som pågår på Institutionen för pedagogik och didaktik på Göteborgs universitet. Uppsatsen kan ses som en pilotstudie för projektets fortsatta informationsinsamling gällande sex och samlevnadsundervisningen.

Studien är en empirisk kvalitativ innehållsanalys med fokusgrupper som datainsamlingsmetod. Kvalitativa studier är oftast deskriptiva genom att de beskriver en företeelse eller ett fenomen. Därför är alla subjektiva typer av upplevelser, attityder och erfarenheter användbara vid kvalitativ metod. Tanken är att på ett öppet sätt komma nära den verklighet som individen befinner sig i (Svensson & Starrin 1996).

Datainsamlingsmetod

Fokusgruppsintervjuer

Enligt Wibeck (2000 s.23) är det viktigt att förstå att fokusgrupper är gruppintervjuer men att alla gruppintervjuer inte är fokusgrupper. Wibeck skriver i boken ”Fokusgrupper” Morgans (1996) definition av fokusgruppsintervjuer: *”Fokusgrupper är en forskningsteknik där data samlas in genom gruppinteraktion runt ett ämne som bestämts av forskaren”* (Morgan 1996 s.130 se Wibeck 2000 s.23). Här menar Morgan att fokusgrupper innebär att en grupp människor samlas vid en speciell tidpunkt och diskuterar ett av forskaren valt ämne samt att datainsamlings sättet ska användas i forskningssyfte. Med andra ord kan man här utesluta spontant samlade grupper eller grupper utan moderator då moderatören har en viktig roll i fokusgruppsintervjuer.

Fokusgrupper var för mig en lämplig metod, i jämförelse med djupintervjuer, då jag på så sätt får en mer nyanserad bild av sex och samlevnadsundervisningen, samt att fokusgruppsmedlemmarna kan genom diskussion komma fram till fler metoder och arbetssätt. Det är också en fördel att man under en fokusgruppsintervju är flera informanter, då behöver ingen känna sig utlämnad och man kan söka stöd av de andra i gruppen samt att gruppen då står gemensamt bakom besluten.

Vilket som är det optimala antal fokusgruppsdeltagare diskuteras i flertalet böcker. Ann Bowling (2007 s.395) tar upp att antalet fokusgruppsdeltagare ska vara mellan sex och 12 stycken. Wibeck däremot hävdar att en fokusgruppsintervju ska omfattas av minst fyra deltagare och som mest av sex deltagare (Wibeck 2000 s.50). För egen del anser jag att Wibecks antal känns mest realistiskt. I en liten grupp kan det uppkomma en känsla av samhörighet och inflytande och där varje individ får större utrymme. I en större grupp är det lättare att vara anonym. Andra fördelar med en mindre grupp är att man får mer tid att uttrycka sina åsikter och tankar samt ge feedback till de andra i gruppen. Storleken på fokusgrupperna i denna studie varierade mellan två till fyra personer. Vilket enligt både Bowling och Wibeck är för få deltagare i en fokusgruppsintervju.

Att gruppen är homogen gällande gemensamma erfarenheter och intresseområden kan vara bra i flera avseenden. Den främsta kan vara att man är mer villig att dela med sig av sina åsikter och kunskaper. Om individerna i gruppen ska känna varandra är en annan viktig aspekt

att diskutera. Wibeck (2000) skriver att det finns flera fördelar med att gruppen känner varandra exempelvis att det skapas ett bättre samspel mellan individerna och där alla vill ta plats i diskussionen. Nackdelen kan dock vara att man redan innan har bestämda hierarkier som är svåra att bryta sig ur även i sådana här sammanhang, eller att vissa ämnen tas för givet så att de inte tas upp under intervjun (Wibeck 2000 s.53).

Intervjuerna spelades in med MP3, där mobiltelefonens röstinspelningsprogram fungerade som back-up. Under intervjuns gång antecknades vissa delar som t.ex. metoder som användes och vad som ansågs vara lyckad undervisning. Detta för att vara säker på att jag får med detta just ifall inspelningarna skulle bli ohörbara. Vid inspelning med MP3 är det viktigt att i början skriva upp vem som säger vad för att vid transkriberingen kunna urskilja vem som talar (Wibeck 2004 s.79).

Skolor och informanter

Det var viktigt för mig att intervjua lärare som är engagerade och som arbetar kontinuerligt samt på ett bra och varierat sätt med sex och samlevnadsfrågorna. För att få tag på informanter använde jag mig av mina kontaktpersoner där både min handledare och min bihandledare bistod med kontakter. Rektorer och lärare på ett 15-tal skolor kontaktades via email (Bilaga 1). Jag fick dåligt med svar i första omgången så jag fick skicka några påminnelser och även ringa runt. Tillslut fick jag tag på tre skolor där lärarna tog sig tid och visade stort intresse att vara med i mina fokusgruppsintervjuer. Före intervjutillfället fick deltagarna email om de tre övergripande frågorna med avsikten att de skulle vara väl förberedda inför fokusgruppsintervjun (Bilaga 2).

Informanterna kommer från tre olika skolor på västkusten i Sverige. Lärare och annan personal på skolorna arbetar med att ha regelbunden sex och samlevnadsundervisning på schemat. Denna undervisning utförs vid sidan av NO-lärares mer biologiska och anatomiska sex och samlevnadsundervisning, och även som ämne vid sidan av lärarnas egna huvudämnen. Jag intervjuade nio personer i tre olika fokusgrupper. Lärarna intervjuades på sina respektive skolor ihop med sina lärarkollegor. Lärarnas inriktningar var av olika karaktär med uppdelningen teoretiska ämnen och praktiska ämnen. Teoretiska ämnen innebär exempelvis SO-ämnen, svenska och engelska medan praktiska ämnen innebär exempelvis slöjd, musik och bild. Informanterna har fingerade namn i linje med konfidentialitetskravet.

Skola-1 årskurs 7-9, >200 elever, har livskunskap som ett eget ämne vid sidan av ämnet biologi. Inom ämnet Livskunskap får årskurs 8, en timme per gång, sex och samlevnadsundervisning under en sju veckors period. Man utgår från tjej- och killgrupper i årskurs 8 för att sedan i årskurs 9 ha målsättningen att blanda eleverna. Skolan har stor andel invandrare.

Denna fokusgrupp bestod av tre personer:

Birgitta har arbetat som lärare i praktiska ämnen i 40 år

Henrik undervisar i praktiska ämnen och har sammanlagt varit lärare i 15 år. Han har jobbat med sex och samlevnadsfrågorna på skolan i tre år.

Jonna har varit yrkesverksam i sex år.

Skola-2 årskurs 7-9, >200 elever, har ämnet livskunskap som ett schemalagt ämne som pågår hela läsåret. Varannan vecka, en timme per gång, har årskurs 9 livskunskap där sex och

samlevnad har ett stort utrymme. Skolan har precis påbörjat sex och samlevnadsundervisning i årskurs 8 också och ska även starta upp det i årskurs 7. Tanken är att det ska finnas en röd tråd från förskola till årskurs 9 där sex och samlevnad lyser igenom.

På skolan intervjuades två lärare som båda undervisar i teoretiska ämnen:

Mikael har arbetat som lärare i fem år.

Björn har varit yrkessam lärare i 25 år.

Skola-3 årskurs 6-9, <200 elever, har inte livskunskap separat som ämne utan har som mål att integrera sex och samlevnadsdelen i alla ämnesområden på skolan. Utöver detta har skolan en temavecka. Under denna vecka är alla lärare och nästan alla ämnesområden med i sex och samlevnadsundervisningen. Eleverna får då på olika sätt arbeta med sex och samlevnadsfrågan under flera timmar per dag.

Min fokusgruppsintervju bestod av fyra personer, där alla är relativt nya i läraryrket:

Teoretiska ämnen:

Josefine har arbetat som lärare i två år.

Terese har undervisat i närmare tre år.

Praktiska ämnen:

Marianne har arbetat i sex år.

Magnus är ”veteranen” här med sina åtta år.

Intervjuguide

En strukturerad intervjuguide formulerades för att rama in tillvägagångssätt, metoder och andra framgångsfaktorer, för att på så vis besvara mitt syfte och mina frågeställningar (Bilaga 3).

Analysprocessen

Innehållsanalys kan utgå från två olika abstraktionsnivåer, vilket innebär antingen titta på det manifesta innehållet eller det latent innehåll. Jag har valt att använda mig av det manifesta innehållet, det som direkt uttrycks i mitt intervjumaterial i motsats till det latent där forskaren gör en tolkning av vad som står (Graneheim & Lundman 2004 s.106). Det kan vara svårt för forskaren att göra en beskrivning utan att tolka innehållet. Alltså är resultatet av data inte helt objektivt utan resultatet presenteras utifrån hur forskaren vill framställa det (Wibeck 200 s.98, Graneheim & Lundman 2004 s.106). Det är viktigt att ha i åtanke inför analysprocessen så att forskaren i största möjliga mån undviker detta. För att sammanfatta så innebär en innehållsanalys av fokusgruppsdata att materialet kodas, det delas upp i enheter och i slutändan letar man efter mönster, teman eller övergripande kategorier (Wibeck 2000 s.111).

Intervjuerna som var max 60 min långa, genomfördes under två dagar och transkriberingen skedde senast dagen efter, detta för att ha intervjutillfället färskt i minnet vid transkriberingen. Intervjuerna transkriberades utefter relevans för ämnet. Pausljud, skratt eller kallprat togs inte med. Inom kvalitativ forskning är det önskvärt att påbörja analysen efter varje intervju (Svensson & Starrin 1996 s.69). Jag avstod från detta då jag var rädd att styra intervjuerna utefter de resultat som möjligtvis redan framkommit efter första intervjun. Jag påbörjade istället analysprocessen när alla tre intervjuer var genomförda.

Efter transkriberingen av alla tre intervjuerna lästes materialet igenom för att få en överblick och en helhetsbild av intervjuerna. I nästa skede av analysprocessen kom sax och färgpennor fram, ett klassiskt sätt att söka efter meningsbärande enheter. När de meningsbärande enheterna har identifierats ska man kondensera enligt Graneheim och Lundman (2004 s.106). Syftet med denna process är att korta ner texten men fortfarande bibehålla innehållet. Jag avstod från att kondensera. Dels för att mitt syfte inte var att finna underliggande meningar och känslor utan var av mer saklig karaktär och vid kondensering kan då praktiska moment försvinna. Samt att eftersom jag endast hade tre fokusgruppsintervjuer var materialet redan så pass lättöverskådligt.

Nästa steg var kodningstillfället där de meningsbärande enheterna fick antingen en färgkod eller en skriftlig kod (Bowling 2007 s.388). Detta underlättade sedan nästa fas, då jag snabbt såg vilka koder eller färger som berörde liknande ämnen. Dessa ”parades” senare ihop till mer omfattande kategorier. För att resultatet inte ska hastas fram måste materialet gås igenom vid flera tillfällen (Patel & Davidson 2002 s.121). Forskaren kan också behöva lägga ifrån sig materialet för att kunna återkomma till det med ”fräscha” ögon (Bowling 2007 s.390).

Slutligen urskiljdes tre huvudkategorier med flertalet underkategorier. Detta är enligt Graneheim och Lundman (2004 s.107) kärnan av innehållsanalys. Ann Bowling (Bowling 2007) skriver att i kvalitativa metoder kan meningsbärande enheter bli kodade i fler än en kategori för att på så sätt kunna skapa fler hypoteser med hjälp av kors-referering (Bowling 2007 s.390). Samtidigt skriver Graneheim och Lundman (2004) att det viktigt att inga meningsbärande enheter kan tillhöra flera kategorier men att det är svårt eftersom verkligheten inte är uteslutande (Graneheim & Lundman 2004 s. 107). Jag försökte få de meningsbärande enheterna att endast tillhöra en kategori.

De teman som blivit framträdande i analysen är svaren på frågorna i intervjuguiden. Detta beror på att jag använde mig av en relativt strukturerad form av fokusgruppsintervju (Wibeck 2004 s.93).

Etiska överväganden

Sex och samlevnad är väldigt personligt samt intimt och kan för vissa människor vara besvärligt att tala om. Min studie handlar inte om informanternas egna känslor och tankar om sex och samlevnad. Min avsikt med uppsatsen är att få informanterna att förklara hur de undervisar i sex och samlevnad och vilken kunskap och vilka tillvägagångssätt de anser är centrala vid undervisning i ämnet. Detta kan fortfarande vara ett känsligt ämne då det faktiskt inte finns någon kursplan från Skolverket och alla skolor inte har formulerade mål i ämnet. Detta kan i sig leda till en viss osäkerhet gällande lärarnas arbete. Utifrån detta kommer informanterna och skolorna få fingerade namn för att ingen ska känna sig utpekad.

På Codex hemsida beskrivs ”regler och linjer för forskning” och att grunden för all forskningsetik är forskarens egna etiska ansvar. Med detta menas att det är forskaren som har det yttersta ansvaret för att forskningen är moraliskt acceptabel och av god kvalitet. Forskare får inte med avsikt eller på vilseledande sätt avvika från de vetenskapliga kraven eller med avsikt bryta mot de allmänt accepterade normerna (Codex 2008).

Det finns flertalet etiska riktlinjer som är viktiga att följa. Jag kommer att ta upp de riktlinjer som tillämpas i denna studie.

- *Informationskravet* innebär att man måste informera deltagarna om uppsatsens/studiens syfte.
- *Samtyckeskravet* innebär att deltagarna bestämmer själva om de vill medverka samt om de vill avbryta under intervjuens gång.
- *Konfidentialitetskravet* betyder att personuppgifter skall förvaras så att obehöriga personer inte kan finna dem samt att deltagarna ska ges största möjliga konfidentialitet.
- *Nyttjandekravet* har som avsikt att se till att insamlade uppgifter om personer inte får användas till annat än forskningsändamålet (Vetenskapsrådet 2002).

Resultat

Tre huvudkategorier har uppdagats under fokusgruppsintervjuerna där flertalet underkategorier ingår. Tabell 1 åskådliggör uppdelningen och resultatet presenteras under varje rubrik.

Tabell 1. Huvudkategorier samt underkategorier

Huvudkategorier	Underkategorier
Statens och skolans ramriktlinjer	<ul style="list-style-type: none"> • Rektorn backar upp sex och samlevnadsundervisningen • Kursplaner och mål fattas • Alla använder sig av en hälsofrämjande utgångspunkt • Utvärdering – inget krav från skolledningens sida
Praktiska metoder och lyckad undervisning	<ul style="list-style-type: none"> • Regler och förhållningssätt viktiga för trygghet och god samtalsmiljö • Lärarna tar hänsyn till elevernas förkunskaper och förväntningar • Diskussion och samtal är viktiga undervisningsmetoder • Engagemang och intresse - indikatorer på lyckad undervisning • Inkludera andra yrkesprofessioner
Lärares baskunskaper och personliga egenskaper	<ul style="list-style-type: none"> • Baskunskaper är viktigt! • Trovärdighet och att vara trygg i sig själv är viktiga egenskaper

Statens och skolans ramriktlinjer

Rektorn backar upp sex och samlevnadsundervisningen

Skolan, som arbetsgivare och uppdragsgivare, har en viktig roll enligt lärarna. Skolan, via rektorn, visar engagemang och intresse för sex och samlevnadsundervisningen genom att satsa tid och resurser på ämnet livskunskap eller på temaveckor. På alla tre skolorna känner lärarna att de har rektorns stöd, både finansiellt och personligt. Rektorerne visar också ett stort engagemang i frågor kring undervisningen i sex och samlevnad. Skola-2 har särskild fördel i att även kommunen har en drivande roll i utvecklingsarbetet och arbetar aktivt med att införa sex och samlevnad från förskola till årskurs 9. Rektorn på Skola-1 visar också ett särskilt engagemang. Jonna förklarar att: *"Vår rektor har själv undervisat i sex och samlevnad så han har ett särskilt intresse i ämnet"* (Jonna, Skola-1).

Kursplaner och mål fattas

Eftersom det inte finns någon av Skolverket utarbetad kursplan inom ämnet livskunskap eller för sex och samlevnadsundervisningen, måste varje skola formulera sina egna mål i ämnet. I biologi däremot finns det en kursplan från Skolverket och här förlitar sig alla informanterna, som själva inte är biologilärare, på att NO-lärarna följer den kursplanen. På så sätt "slipper" sex och samlevnads lärarna den anatomiska och biologiska biten. Endast Skola-1 har skrivna mål för sin sex och samlevnadsundervisning. Skolan har flera punkter med mål de vill uppfylla med sina samtalsgrupper, som t.ex. att öka förståelsen om elevernas eget ansvar i relationer eller att öka kunskaperna om preventivmedel. Dessutom har lärarna på skolan sina egna oskrivna mål för sex och samlevnadsundervisningen. Alla lärare vill få eleverna att diskutera och våga samtala vilket kan ses som ett personligt mål. Henrik beskriver detta på ett bra sätt: *"Man har väl inte direkt några formulerade personliga mål, det stora målet är att få igång ungdomarna, även den tysta musen"* (Henrik, Skola-1). Informanterna på de andra två skolorna har också personliga oskrivna mål men däremot inga allmänna mål från skolans sida. För lärare finns alltid en egen "handlingsplan" som inte är uttalad såväl som där det finns oformulerade mål med undervisningen.

Alla använder sig av en hälsofrämjande utgångspunkt

Lärarna i de tre skolor anser sig arbeta utifrån ett hälsofrämjande perspektiv och här stod alla enade. De menar att det är viktigt att utgå från ett positivt och främjande synsätt men att det är av största vikt att få med hela bredden där även sjukdomar ingår. Magnus var noggrann med att påpeka detta: *"Få med hela spektrat, riktar inte bara in sig på en del (av sex och samlevnadsämnet) utan på allt"* (Magnus, Skola-3). Med ett hälsofrämjande synsätt menar lärarna att de vill visa eleverna och få dem att förstå att sexualitet är något fint och att det är en viktig del av livet. Som Birgitta beskriver: *"Man ska se något positivt i samlevnaden, kärleken och i sexualiteten"* (Birgitta, Skola-1). Det ska inte vara något som känns skamfyllt, skuldbelagt eller som anses vara farligt. Josefine förklarar: *"Just att man har läst att man inte ska skuldbelägga och inte skamfyllt och inte tråkigt utan att det ska vara något fint"* (Josefine, Skola-3). Björn påpekar också detta genom att konstatera att: *"sexualitet är jättehärligt, det är faktiskt livets bästa krydda"* (Björn, Skola-2).

Utvärdering – inget krav från skolledningens sida

Informanterna har inga krav från skolledningens sida att följa upp och utvärdera sex och samlevnadsundervisningen. Trots detta utvärderar flertalet av lärarna regelbundet undervisningen för att utifrån detta höja dess kvalitet. På Skola-1 och Skola-3 låter man själva eleverna utvärdera efter avslutad sex och samlevnadsundervisning. Eleverna får då formulär att fylla i där det både finns "kryssa-i-frågor" samt utrymme för kommentarer. Lärarna själva utvärderar inte undervisningen något nämnvärt, utan utgår från elevernas åsikter och tankar. På Skola-2 utvärderar en av lärarna undervisningen med eleverna men detta endast för sin egen undervisnings skull. Han känner inte att han behöver dela med sig av den informationen. Hans kollega däremot utvärderar ibland och menar att det går i perioder, vissa perioder är han noggrann med utvärdering medan andra perioder faller det i glömska. Vid utvärderingstillfället är informanterna tydliga med att få eleverna att förstå hur viktigt det är att de verkligen uttrycker sina åsikter om undervisningen.

Praktiska metoder och lyckad undervisning

Regler och förhållningssätt viktiga för trygghet och god samtalsmiljö

Avsnittet behandlar vilka metoder samt tillvägagångssätt som används i undervisningen. De begrepp som är markerade med fet stil symboliserar ett tillvägagångssätt. Detta för att resultatet ska bli överskådligt.

Alla informanter anser att det är viktigt att **börja successivt**, att inte ta upp de tunga bitarna, som sexuella problem eller andra intima delar som samlag, förrän vid senare undervisningstillfällen. Detta gör att det känns tryggt för eleverna att prata om sex och samlevnadsfrågorna. Det är också viktigt att **känna av gruppen** och få grepp om vem som talar mer och vem som talar mindre, så att alla får vara med. Det är viktigt att under första tillfället förklara vad ämnet handlar om, bryta ned det i delar för att eleverna ska förstå innehållet. I vissa fall kan det behövas några ingångsövningar så att gruppen känner sig trygga eller som lärarna på Skola-1 förespråkar, att i killgrupper börja med aktivitet för att på så sätt få igång snacket. Lärarna hävdar att går man för fort fram i undervisningen så sluter sig eleverna och undviker att säga sin åsikt eller sina tankar. För att skapa en delaktighet, gemenskap och känsla av tillhörighet ser lärarna till att under sex och samlevnadsundervisningen sitter **både elever och lärare i en ring**. Detta för att alla ska kunna se varandra i ögonen och för att minska hierarkier, samt som Jonna förklarar: *”För att också bryta den traditionella undervisningen, då vet man att när det är livskunskap och samlevnad, då sitter man i en ring. Man sitter inte och hänger eller ligger på en bänk och man kan inte gömma sig. Syftet är att alla ska kunna se varandra. Man kan inte vara anonym och det bygger på delaktighet”* (Jonna Skola-1). Alla skolor praktiserar inte detta vid varje sex och samlevnadstillfälle men metoden är välanvänd.

Lärarna anser att det är väsentligt med **regler och förhållningssätt** för att skapa trygghet i gruppen. Alla utgår från de ”vanliga” riktlinjerna och diskussionsetik, respekt för den som talar är en viktig punkt samt att eleverna och lärarna ska försöka hålla diskussionen så allmän som möjligt, och inte vara för personliga. Viktigt är också att påminna eleverna om att det inte finns några dumma frågor. Skola-1 och Skola-2 har utökat reglerna med regeln om **tystnadsplikt**. Alla elever ska känna sig trygga med att det som sägs i rummet också stannar i rummet. Ingen ska riskera att det som sagts under samlevnadslektionen senare står skrivet på toalettens vägg, på skolgården eller att ämnet diskuteras med andra elever på rasten. Denna regel betonar informanterna gäller både lärare som elev och syftet är att alla ska kunna se varandra i ögonen utan problem efteråt. Några av informanterna kan känna att det blir ”lite snack” om vad som egentligen händer och diskuteras på sex och samlevnadsundervisningen. De andra lärarna som inte har inblick i vad som pågår under lektionerna kan vara nyfikna. Jonna menar att: *Kollegor kan undra vad vi gör i den där gruppen men vi sitter inte på lärarrummet och diskuterar vad vi gör och vad som har sagts”* (Jonna Skola-1). *”Det kan verka som om vi gör något hemligt”* (Birgitta Skola-1). Informanterna menar att den information de får ta del av är ytterst delikat och konfidentiell. De önskar att alla lärare kunde få den speciella kontakt som sex och samlevnads lärarna får med eleverna och att även de andra lärarna få ta del av det förtroende som visas.

En trygghetsfråga som är högaktuell idag är **språkbruket** och vilka begrepp som används bland ungdomarna. Lärarna på Skola-1 och Skola-2 vill i ett tidigt stadium av sex och samlevnadsundervisningen avdramatisera vissa begrepp och skapa ett gemensamt språk där alla känner sig trygga, bekväma samt att alla förstår begreppens innebörd. Björn på Skola-2 gav det tipset till sin kollega Mikael när han skulle börja med sex och

samlevnadsundervisningen: ”gör det du är bra på, det ska kännas bekvämt och det du säger ska ligga bekvämt i munnen” (Björn, Skola-2). Han menade att läraren inte får verka konstlad utan det ska vara en trovärdighet i det som sägs. Björn anser att: ”Är man lite osäker som lärare, så swoof säger det bara...” (Björn Skola-2). Det är viktigt att ha **terminologibiten** klar för sig och att läraren är van vid att använda ord som ”knulla” och ”kuk”. Detta är något som man får vara försiktig med så att alla är överens om innebörden och användandet av valda begrepp.

Trygghet kan skapas på åtskilliga sätt och ovan har vi tittat på flera sätt att skapa trygghet för eleverna. Ett sätt att skapa trygghet för lärarna är att det alltid ska finnas **två sex och samlevnads lärare vid undervisningen**. Detta är inte en självklar bit då Mikael och Björn på Skola-2 alltid arbetar ensamma då det inte finns tillgängliga resurser eller tid för att vara två. De känner sig trygga i sin roll trots att de är ensamma, men om de fick välja hade de gärna varit två stycken och då ska helst den andre parten vara en kvinna. Viss problematik nämns dock här då tjejer och killar öppnar sig och talar olika mycket beroende på om läraren är en man eller kvinna. Fördelarna här enligt lärarna, är att det alltid finns två ledare som eleverna kan ställa frågor till. Eftersom inga anteckningar görs kan samtalsledarna hjälpas åt att komma ihåg vad som sagts och vad som ska tas upp. Två ledare kan också hjälpas åt vid problem samt att det finns möjlighet att dela gruppen i smågrupper. Alla har inte resurserna eller tiden att dela upp klassen i **kill- och tjejgrupper** eller att enbart dela upp klassen i mindre blandade grupper. Lärarna känner att val av bästa metod beror mycket på gruppen. Dock använder lärarna på Skola-1 sig alltid av kill- och tjejgrupper och de tycker att denna metod fungerar alldeles utmärkt, medan lärarna på Skola-2 alltid har helklass och känner att det är en metod lika bra som någon annan. På Skola-3 samarbetar alla lärare då hela skolan engageras i temaveckorna.

Lärarna tar hänsyn till elevernas förkunskaper och förväntningar

Alla informanter är överens om hur viktigt det är att undervisningen utgår från vad eleverna själva vill veta. Samtidigt som de är väl medvetna om att ungdomarna inte innehar all kunskap. Lärarna kan då behöva hjälpa ungdomarna på traven genom att låta dem associera runt ett ord eller att lärarna skriver upp vilka ämnen som finns att diskutera runt så elevernas tankar och fantasier kommer igång. ”Jag brukar haka på dem frågor som kommer. Så 80 % är utifrån elevernas tankar men å andra sidan måste man duka upp smörgåsbordet så de vet vad de har att välja mellan också” (Mikael Skola-2).

Alla nio lärare använder sig av att eleverna på ett eller annat sätt fritt får ställa muntliga frågor eller skriva frågor. Antingen utnyttjas whiteboardtavlan eller ett blädderblock för att anteckna elevernas synpunkter. Lärarna på Skola-3 nämner att det kan vara ett problem ibland när man arbetar med stora teman att man glömmer bort att fråga eleverna vad de vill veta. De känner dock att utifrån tidigare erfarenheter finns kunskap om vad ungdomarna brukar vilja diskutera.

Idag börjar få elever som blanka blad i sex och samlevnadsundervisning. Detta är alla informanter varse om och utnyttjar detta genom att utgå från vilka frågor eleverna själva har. Vissa ämnen tas upp mer än andra och vissa förväntningar är återkommande år efter år. Ämnen som sällan togs upp av eleverna var frågor runt homosexualitet, kvinnlig onani och sexuella avvikelser, som pedofili eller incest. Enligt lärarna bemöter de dessa frågor utan större problem. De känner att de får in ämnena naturligt i undervisningen.

Björn på Skola-2 tycker att det är lite synd ibland för de frågor han förväntar sig ska komma upp oftast gör det, exempelvis könssjukdomar och preventivmedel. Eleverna verkar tro att det bara ska handla om detta och därför kommer dessa frågor upp i första hand. Lärarna på Skola-1 har lite samma problem fast där är det återkommande att alla elever tror att de ska titta på porrfilm. Lärarna påpekar också att de förutfattade meningarna beror mycket på elevernas mognadsnivå och det är viktigt att utgå från den när man lägger upp sin undervisning. Vissa elever har precis lämnat Barbie-stadiet och inte ens kramat någon medan andra elever har haft analsex. Elever från andra länder kan vara på en ytterligare nivå. De kan ta med sig föreställningar från hemmet på vad sexualitet är enligt deras hemlands kultur. I vissa fall kan det vara att inte ha någon sexualitet alls (t.ex. i vissa kulturer är inte kvinnan en sexuell varelse). Det gäller att lägga undervisningen på en nivå som inte ställer krav på eleverna, så att de inte känner en massa måsten. Att man måste ha haft samlag vid en viss ålder, man måste ha onanerat eller att man måste ställa upp på analsex.

Ungdomar har idag internet som kunskapskälla och sexualupplysare samt som ett sätt att behålla sitt sociala nätverk. Internet kan dock ses både som en glädjespridare och hjälpmedel men också som en plats där missförstånd och problem kan frodas. Lärarna anser sig själva vara en viktig motpol i förhållande till internet och media i övrigt. I många fall känner lärarna att internet har dålig förankring i verkligheten. Mikael på Skola-2 anser ändå att internet är en stor del av livet numera och kommer aldrig att försvinna. Han känner att han kan ta sitt ansvar genom att tipsa eleverna om bra hemsidor som svarar på ungdomarnas frågor. På så sätt slipper de söka svar på mer tvivelaktiga hemsidor. Han menar också att internet kan vara till stor hjälp när man vill utforska och läsa om annat än om heterosexualitet och han är noga med att hans elever vet adresserna till dessa sidor. Björn och Mikael på Skola-2 är både två enormt tydliga med att visa på de negativa ”mönster” som finns inom porrindustrin samt internet i övrigt. De förklarar för sina elever varför vissa hemsidor är lätta att få tag på och att allt i slutändan handlar om att tjäna stora summor pengar.

Diskussion och samtal är viktiga undervisningsmetoder

Inför planeringen av sex och samlevnadsundervisningen kan det krävas att lärarna letar upp nya metoder, tittar på statistiska resultat, exempelvis medelålder för samlagsdebut, och kompletterar sin kunskap. Informanterna använder sig här av, handledningar och annat material, t.ex. referensmaterial, på varierande sätt. Främst tycker alla informanter att det kan vara tidsödande och svårt att finna nytt material och speciellt den senaste forskningen. De handledningar från t.ex. Skolverket och RFSU som finns på skolan används flitigt men flera av lärarna **hämtar inspiration, information och kunskap** från andra håll än från de rekommenderade handledningarna. Josefine på Skola-3 slår fasta på detta: ”*Jag har använt mig av RFSU, BRIS-material även Amnesty*” ... ”*hittade material från Dove om body talk-metod*” (Josefine, Skola-3).

Lärarna är alla förtjusta i **diskussionsmetoden**. Diskussion används i stor omfattning på alla tre skolorna men man startar upp och styr diskussionerna på olika sätt. **Värderingsövningar** ska inte underskattas, utan lärarna anser att det är ett bra redskap och metod för att få igång diskussioner. När läraren använder sig av exempelvis fyra-hörn eller ja-nej-kanske-övningar är viktigt att hitta påståenden utifrån rätt åldersgrupp, **utifrån elevernas egen verklighet** samt gärna utgå från egna erfarenheter från lärarens tonår. Det är viktigt att inte glömma hur viktigt vissa saker är för elever i de olika årskurserna. Exempelvis i sexan kanske det är jätte viktigt för eleven vem man sitter bredvid på bussen och även om detta inte direkt kopplas till sex och samlevnad, så är det ett exempel på vad lärare behöver ha kännedom om för att förstå

ungdomarnas verklighet. Ett annat sätt att väcka elevernas tankar är att innan värderingsövningen se en **film, att läsa en tidningsartikel, titta i böcker samt utgå från samhällsdiskussioner och vår världs historia**. Detta är också enligt lärarna bra metoder att skapa diskussion på utan att värdera ett påstående i en värderingsövning.

Frågestund är också populär bland både lärare och elever. Lärarna på de tre skolorna använder sig av denna metod på olika sätt men principen är den samma. Ett exempel är att killarna och tjejerna får ställa frågor till varandra utifrån deras egen vardag. Frågorna är anonyma och lärarna har märkt en tendens till att sexualitet kommer upp mer under denna övning. Frågorna måste vara allmänt ställda och inte riktade till någon särskild person. När frågorna är skrivna, får killarna som grupp, möjlighet att svara på tjejernas frågor och tvärtom. Flera fördomar och föreställningar bryts ned när svaren går igenom tillsammans. En annan version av denna övning är att eleverna även denna gång får skriva frågor på anonyma lappar men där eleverna ihop med läraren kommer fram till svaren. Ett tredje exempel är när eleverna får skriva frågor på anonyma lappar. Klassen delas sedan in i olika grupper där de utifrån tidningars frågespaltssidor fick svara på frågorna. Genom att besvara andra ungdomars frågor utifrån en frågespalt kan de utgå från egna erfarenheter utan att det blir för personligt.

Få skolor har möjlighet att arbeta tematiskt då detta kräver engagemang från alla lärare, det krävs tid och det krävs bra planering. Endast Skola-3 använder sig av detta arbetssätt där eleverna under en vecka eller månad får ta del av flera metoder och praktiska övningar förutom de andra som nämnts ovan. **Forumspel, grupparbeten, göra sin egen bok och teaterpjäser** är några av metoderna.

Ett **besök på Ungdomsmottagningen** brukar vara uppskattat. I två av skolorna, Skola-1 och Skola-2, ser man till att eleverna får göra ett besök under årskurs 9.

Engagemang och intresse - indikatorer på lyckad undervisning

När frågan: vad menas med att lyckas med sin undervisning? kom upp, blev det en liten paus under alla intervjuer och lärarna fick ta sig en liten funderare på vad de anser är att lyckas. Svaret blev mer eller mindre entydigt. Intresse, engagemang och nyfikenhet från elevernas sida tycker lärarna är viktigt för en lyckad undervisning. Kunskapen som förmedlas ska vara verklighetsförankrad, så att eleverna kan använda sig av den i sin vardag. När ungdomarna hamnar i "sexuell" situation så ska de komma ihåg att det är upp till var och en att bestämma. Mikael förtydligar detta: *"Att eleverna vågar säga nej men framförallt att de vågar säga ja"* (Mikael, Skola-2). Lärarna tycker att det är en lyckad undervisning när de får respons från eleverna, när de kan utbyta tankar, idéer och att dessa omformuleras och sedan bollas tillbaka ur deras synsätt. *"Viktigt att de vågar sätta ord på sina tankar"* (Birgitta Skola-1). Det är viktigt att ungdomarna vågar ta emot informationen och att de sedan använder den i andra sammanhang som under exempelvis lektionen i engelska eller samhällskunskap.

"Någonstans hoppas man att de (eleverna) får med sig allt men känslan av att (som lärare) inte räcka till är svår. Är de sunda varelser när de går härifrån?" (Magnus, Skola-3)

Inkludera andra yrkesprofessioner

Svaren till frågan om hur lärarna skulle undervisa i sex och samlevnad om de hade obegränsade resurser var olika. Det var en stor bredd på svaren där både diskussion om att arbeta som de redan gör idag eller att åka till Afrika och tala om sex och samlevnad med människor från andra kulturer ingick. Dock var en tanke gemensam:

- Inkludera fler yrkesprofessioner som psykologer, kuratorer, skolsköterskor samt ungdomsmottagningen och RFSU/RFSL.

Tankar som inte var gemensamma innefattade:

- Att åka utomlands samt åka på fler studiebesök och se t.ex. teaterpjäser.
- Att organisera ett sex och samlevnadsläger utöver den vanliga sex och samlevnadsundervisningen. En koncentrerad vecka där diskussioner och övningar får mer tid samt att de problem som kan dyka upp under lektionstimmarna hinns med och tas om hand.
- Att ha tillgång till en speciell lokal för sex och samlevnadsundervisningen t.ex. ett rum med kuddar och mysigare stämning.
- Att ha möjlighet att vidareutbilda sig i sex och samlevnad.
- Att skolans ledning sett till att det alltid finns en samtalsledare till, gärna så att det är både en kvinna och en man.

Lärares baskunskaper och personliga egenskaper

Baskunskaper är viktigt!

”Man behöver mycket kunskaper, ja det tror man inte, att man måste vara så pass kunnig när man ska prata om sexualitet” (Björn, Skola-2).

Något som kommit upp under intervjuerna är just bristen på faktakunskaper från t.ex. den biologiska biten samt från statistikresultat. Det är svårt att hålla sig uppdaterad och vissa lärare känner att det är svårt att hinna med att leta efter denna kunskap. Det finns en vilja att förbättra kunskapen, i hur man på bästa sätt undervisar i sex och samlevnad samt hur de senaste resultaten från den preventiva forskningen ser ut. Andra viktiga delar som lärarna tyckte man skulle ta upp på en lärarutbildning i ämnet sex och samlevnad var, att inte känna skam, att inte skuldbelägga samt genus, homosexualitet, bisexualitet och heteronormativitet. De måste få verktygen för att på ett bra sätt kunna leda samtal och rollspel. Alla nio informanter anser att ämnet är väldigt självutvecklande

Flera av lärarna har upplevt att eleverna ställer frågor som de inte kan svara på. Antingen hänvisar man då till skolsköterskan, ungdomsmottagningen eller så återkommer lärarna senare med svaret. I vissa fall kan det vara så att en av eleverna har kunskapen att svara på frågan. Lärarna nämner att vissa delar hinner de inte uppdatera sig om, exempelvis akut-p-pillret. Detta påpekar alla lärare, att det måste finnas en vilja i att vidareutbilda sig eftersom *”man aldrig kan bli fullärd inom området”* (Jonna, Skola-1), och för att samhället och kulturen ändrar sig i synen på sexualitet och samlevnad. Innan lärare ska ge sig in i sex och samlevnadsundervisningen krävs det mycket kunskap. Det är viktigt att inte ha uppfattningen

att undervisa i sex och samlevnad är som att undervisa i vilket ämne som helst. Det är angeläget att ta upp att det inte endast är biologiläraren som har ansvaret för att det blir en bra sex och samlevnadsundervisning. Därför borde alla lärare få verktyg för att kunna klara av denna undervisning. Flera av lärarna anser att ett stort överflöd av metoder och övningar är av stor vikt samt att under lärarutbildningen, öva på att leda t.ex. värderingsövningar vid ett stort antal tillfällen. Informanterna påpekar att vissa saker inte går att läsa sig till utan det handlar om att vänja sig och få den erfarenhet som krävs för att känna sig bekväm i situationen.

Ett ämne som flertalet informanter anser vara betydelsefullt är heteronormativiteten. Josefine på Skola-3 anser att detta är ett ämne som är viktigt att diskutera speciellt då det genomsyrar lärarutbildningen samt läromedlen på skolan. Hon exemplifierar på ett tydligt sätt: *"Sexualitet ligger i alla ämnen, t.ex. matten där en tjej och en kille ska gifta sig och köpa ett hus och så ska man räkna, det är aldrig Lisa och Lisa liksom"* (Josefine, Skola-3). Att diskutera mer på hela lärarutbildningen anses vara av stor vikt då vissa frågor sällan tas upp som t.ex. moraliseringen i vårt samhälle, genus och homosexualitet. Skola-3 har ett bra exempel på hur deras diskussioner runt genus har fått eleverna att tänka i nya banor. Josefine berättade om en situation där hon tog som exempel att "Kalle spelar fotboll". En tjej i klassen räckte då upp handen och frågade varför det inte är en tjej som spelar fotboll?

Ett ämne som däremot kunde vara svårt att ta upp utan att någon elev kände sig utsatt eller utpekad är de kulturella och etniska skillnaderna. Skola-1 har en hög andel invandrare och då blir det problematiskt när man ska prata om exempelvis kvinnlig könsstympning om det finns en flicka från Somalia i gruppen (runt 98 % av alla flickor i Somalia har genomgått könsstympning enligt Amnesty (2000)). Lärarna på skolan anser att sex och samlevnadsundervisning är ännu viktigare i en skola med hög andel invandrare än på en skola där merparten av "svenskar" går. Detta för att minska de kulturella krockarna och missförstånden mellan ungdomarna sinsemellan samt med de vuxna (Centerwall 2000 s.16-17).

Trovärdighet och att vara trygg i sig själv är viktiga egenskaper

"Det kan vara skrämmande att komma ut"

(Jonna, Skola-1)

Jonna menar i citatet att som nyutexaminerad lärare kan det vara skrämmande att komma ut i verkligheten och möta eleverna för första gången i egenskap av utbildad lärare. Informanterna diskuterade en hel del runt ämnet "viktiga egenskaper" och ett fynd blev att alla lärare inte är lika lämpade för att ha ett ämne som sex och samlevnad. Troligen tycker inte alla lärare att ämnet är särskilt roligt. Funderingar kring lärarens egna värderingar vid arbete med människor kan vara avgörande då lärare dagligen möter elever som provocerar och gör allt för att få en reaktion. Det är svåra bitar att ta itu med, hur man är som person och hur man i sin lärarroll använder pedagogiken. Henrik menar att: *"Eleverna läser av dig direkt om du sitter och svettas och rodnar"*(Henrik Skola-1). Informanterna framhåller att den undervisande läraren ska tycka att sex och samlevnadsämnet känns viktigt och intressant samt att det ska vara prestigelöst. Läraren ska också ha ett öppet sinne och vara med i diskussionen. *"Som ledare måste du ha grepp om allt så att det inte spårar ur, det gäller att vara kall på det sättet"* (Birgitta Skola-1). Det är grundläggande att vara trovärdig och att vara trygg och stark i sig själv som lärare. Som Mikael beskriver: *"Är man inte trovärdig när man pratar om sex och samlevnad så blir man kapad vid knäna"* (Mikael, Skola-2). Under sex och samlevnadsundervisningen utgår läraren från gruppen och då gäller det att ha

”fingertoppskänsla” vad gäller stämningar och känslor. Björn sammanfattar det hela: *”Nyckelorden är fakta, stor pedagogisk verktygslåda och vara trygg i sig själv”* (Björn, Skola-2).

Lärarna i denna studie känner inga större problem att skilja på det privata respektive personliga. Privat kan innebära frågor om lärarens nuvarande sexliv medan personligt kan vara en beskrivning av ett eget problem i tonåren. Vissa saker kan enligt lärarna vara bra att berätta om sig själv för att få en närmare relation till eleverna. Vid andra tillfällen talar lärarna om för eleverna att det är eleverna som ska tala och att vissa frågor är för de, som samtalsledare, av privat karaktär. Henrik på Skola-1 tycker att situationen kan vara ganska enkel och att det egentligen inte är några problem att leda in eleverna på andra saker. Ungdomarna respekterar vanligtvis detta.

Lärarna påpekar att eleverna inte alltid är mottagliga för all typ av information och de kanske inte heller behöver veta allt. Här är det betydelsefullt att ha funderat över sina värderingar för att kunna ta ett beslut som känns rätt.

Trots att det finns många krav på den som undervisar i sex och samlevnad så *”får man chansen att undervisa i sex och samlevnad ska man ta den. Det kostar väldigt lite och ger väldigt mycket!”* enligt Björn (Skola-2).

Diskussion

Under denna rubrik diskuterar jag syftesfrågorna med hjälp av studiens resultat och för att det ska vara lätt att följa mitt resonemang kommer avsnittet delas upp utefter dessa frågor.

Har skolan några utskrivna mål och backar rektor upp skolans sex och samlevnadsundervisning samt utvärderas undervisningen?

Delar som diskuteras närmare i detta avsnitt är rektorns och skolans viktiga roll, bristen av formulerade mål i skolan och hur lärarna faktiskt har egna mål samt hur elevernas frågor blir mål att arbeta utifrån. I avsnittets sista stycke diskuterar jag bristen på utvärdering i skolorna.

Enligt Läroplanen (Lpo94) är det rektorn som har det yttersta ansvaret för undervisningen i sex och samlevnad i skolan. Det beskrivs också i flera rapporter och undersökningar hur viktigt stödet, både finansiellt samt tidsmässigt, är både från rektor och också skolans ledning (Skolutveckling 2005 s.180, Andersson 1999). När lärare och personal inte får stöd eller uppmuntran från skolans ledning så ”faller ämnet mellan stolarna.” Alla informanter i min studie anser sig ha detta stöd från skolans ledning och det återspeglas också i deras arbetssätt och engagemang. Frågan är dock vad rektorns stöd egentligen innebär? Rektor tar inte del av elevernas utvärdering utan den är endast lärarnas egen kvalitetssäkring. Är det så att rektor har så pass stort förtroende för sin lärarkår så att han/hon kan lämna ämnet helt i lärarnas händer? Eller kan det kanske vara så att sex och samlevnadsundervisningen prioriteras bara muntligen men när det väl gäller kommer ämnet i skymundan av andra skolämnen?

Få skolor har formulerade mål trots ”bra” sex och samlevnadsundervisning och stöd från rektor. I Juvalls och Peterssons (2005) kartläggning av sex och samlevnadsundervisningen på sex skolor i Stockholm kunde man visa att ingen av deras granskade skolor hade en uttalad eller nedskrivna målsättning. Detta stämmer överens med lärarnas utsagor i fokusgruppsintervjuerna. Jag uppfattade dock inte målformuleringen som något större problem bland informanterna, utan de var nöjda med att planera och undervisa utifrån egna tankar och egna mål. Detta gör undervisningen kravlös i motsats till alla krav som annars ställs på skolans undervisning. Forskningsresultat visar att nedskrivna mål och dokumentering av arbetet är viktig ur ett kvalitetsperspektiv. Problem, svårigheter, möjligheter, erfarenheter, beslut och förhoppningar tydliggörs och underlättar för alla parter (Juvall & Petersson 2005 s.51). Så trots att lärarna själva känner att gemensamt formulerade mål inte är nödvändigt så tycker jag att undervisningen kan behöva ha några mål samt en plan på vilka perspektiv, t.ex. hälsofrämjande eller sjukdomsförebyggande, som ska genomsyra undervisningen. Anser skolledningen och lärarna däremot, att undervisningen ska vara mer kravlös än i andra ämnen, får de hitta ett gemensamt alternativ till tydligt formulerade mål, exempelvis använda sig av ramriktlinjer. Det kan vara så att det saknas kunskap för att skriva bra konkreta mål, som sen är utvärderingsbara. Ett annat problem kan vara att man inte vill vara för tydlig med sina mål då det kan leda till kritik, om de inte uppfylls. Det kan också vara så att lärarna på skolan har olika uppfattningar så istället för att fördjupa diskussionen i gemensamma formulerade mål så sköter lärarna sex och samlevnadsundervisningen på egen hand, vilket kan vara enklare.

Sex och samlevnadsundervisningen på mina informanters skolor utvärderas inte av skolpersonalen i två av tre skolor, utan endast av eleverna. Detta är en viktig del i elevinflytandet att få vara med och kunna påverka undervisningen, men samtidigt borde

resultatet från dessa utvärderingar diskuteras inom lärarkåren och med skolans ledning. Lärarna påpekar att trots skolans brist på tydliga mål så har de själva personliga mål med sex och samlevnadsundervisningen. Detta skriver även Juvall och Petersson i sin granskning av skolor i Stockholm (Juvall & Petersson 2005 s.51). Anledningar till att de personliga målen i de flesta skolor, för sex och samlevnadsundervisningen, inte är nedskrivna kan vara olika som t.ex. tidsbrist eller att det saknas egna behov i att skriva ner dem. När skolan står utan mål för undervisningen kan det finnas problem i att planera lektioner och samtidigt veta vad eleverna ska ha med sig när de lämnar skolan. Det blir ett arbete som startar på ruta ett. Ett hjälpmedel i detta sammanhang är att utgå från vad eleverna själva vill lära sig. Deras frågor blir då basen i undervisningen och även målen att arbeta emot.

Utvärdering är otroligt viktigt för möjligheten att förbättra undervisningen, samt för att påvisa om ämnet följer kursplanen. Enligt Jarlbro (2004) behöver både kommunikationsansatser och preventiva insatser utvärderas. Detta är troligen de flesta som arbetar med hälsa överens om. Det är viktigt att utvärderingen planeras i samband med planläggningen av interventionen eller undervisningen, för att kunna formulera mål som kan utvärderas (Jarlbro 2004 s.117). Kvalitetsgranskningen, enligt Andersson (1999 s.64) visar att en brist på dokumentation, utvärdering och uppföljning är vanlig bland de 80 undersökta skolorna. Som ytterst ansvarig måste rektorn ta sitt ansvar så att fler utvärderingar genomförs. Det är ett sätt att kontrollera att eleverna i skolan får den undervisning som läroplaner och kursplaner kräver samt att inga elever försummas. Enligt skollagen ska alla barn och ungdomar få likvärdig utbildning oavsett skola (Skollagen 2 §). Forskningsresultat visar att undervisningen i sex och samlevnad varierar både mellan skolor men även inom skolor vilket då är ett problem i förhållande till lagen (Andersson 1999).

Utgår skolan från ett hälsofrämjande eller sjukdomsförebyggande perspektiv?

Alla informanter utgår från ett hälsofrämjande och positivt synsätt vilket de explicit har uttryckt. Detta är något som idag, enligt forskning, anses vara nödvändigt om sex och samlevnadsundervisningen ska lyckas (Andersson 1999 s.59, Ewles & Simnett 2005 s.73, RFSU 2003 s.6). Det är viktigt att påpeka att det hälsofrämjande perspektivet är ingenting som åläggs från skolornas ledning utan det är informanternas egna initiativ. Detta bekräftas av Andersson (1999) i Kvalitetsgranskningen, som visade att näst intill samtliga skolor missar att resonera runt vilket perspektiv undervisningen ska utgå ifrån, t.ex. ett hälsofrämjande, ett sjukdomsinriktat eller ett preventivt förhållningssätt (Andersson 1999 s.64). Här behövs ett uttalat och formulerat mål som visar från vilket synsätt skolans personal ska utgå ifrån. Författarna till kvalitetsgranskningen anser att genom en gemensam diskussion runt målen skulle kopplingen mellan sexualitet, samlevnad, intolerans, mobbing och jämställdhet bli tydlig. Genom att utgå från ett främjande perspektiv samt genom att ha skolans värdegrund som bas, kan man stärka gemenskapen och samspelet eleverna emellan (Andersson 1999 s. 64).

Trots ett hälsofrämjande perspektiv diskuterade inte informanterna runt Antonovskys begrepp KASAM. Att utgå från begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet kan få eleverna att känna en ”känsla av sammanhang” och på sätt främja deras hälsa. Det hade varit spännande att se effekterna av att få in detta teoretiska perspektiv i sex och samlevnadsundervisningen t.ex. diskutera runt hur man utifrån KASAM hanterar en komplex situation som ”första gången”, eller kroppsuppfattningar och kroppsutveckling utifrån KASAM. Det finns en risk

att det hälsofrämjande begreppet blir hängande i luften utan någon förankring till teori och konkreta tillvägagångssätt. Detta måste lyftas upp i diskussionen runt hälsofrämjande arbete så att begreppet har en liknande innebörd för alla som arbetar inom området.

Färgad av min utbildning och den hälsofrämjande vågen som sprider sig, tycker jag att alla skolor ska utgå från ett hälsofrämjande perspektiv. Vi kan se att trots att tankarna om ett hälsofrämjande arbete redan användes under 1700-talet, tar ofta sjukdomsdiskussionen över. Enligt Margareta Forsberg i en intervju med skolministeriet i UR, utbildningsradion (Skolministeriet 2007) så var det fram till 80-talet som vi fokuserade undervisningen på att motverka oönskade graviditeter medan under 80-talet riktades insatserna främst på att förhindra spridningen av HIV och klamydia. Det är först från 90-talet som det svenska samhället blivit mer individinriktade och diskussionen kring frågor som identitet och samkönad sex fått större plats (Skolministeriet 2007).

Den pågående individualiseringen i dagens samhälle förespråkar att varje människa är unik, har rätt till sitt liv och ska kunna se på livet på sitt sätt. Ett hälsofrämjande synsätt har en annan flexibilitet än vad t.ex. sjukdomsinriktningen har. Ska hälsan främjas måste man se till varje individ ska kunna utgå från sin egen hälsa och att folkhälsoinsatser utgår från individen trots insatser på grupp/befolkningsnivå.

Vilka är de bästa metoderna enligt lärarna för att de ska lyckas med sin undervisning?

Trygghet, språkbruk och betydelsen av samtalsledare kom upp som ”huvudteman” under denna rubrik. Både språkbruk och samtalsledare skulle kunna läggas som underkategorier under trygghet eftersom båda dessa faktorer bidrar till att skapa trygghet. Jag låter dock stycket vara uppdelat för att få en tydligare bild av situationen.

Trygghet under sex och samlevnadsundervisningen togs upp vid ett flertal tillfällen under fokusgruppsintervjuerna, och påpekades ofta att den är betydelsefull för att lyckas med sin undervisning. Att skapa trygghet inför ett så pass personligt och intimt ämne är en viktig pedagogisk metod och är en lärdom i sig. Elever som lämnar undervisningen utan att ha lärt sig något kommer möjligen ändå ha med sig en ökad förståelse och samhörighet med sina klasskompisar. Denna samhörighet i sig kanske kan leda till sunda beslut. Förtroende mellan lärare och elev i sex och samlevnadsdiskussionen är essentiellt och regeln om tystnadsplikt är en förutsättning för detta. Tystnadsplikt, som juridisk term, gäller inte i detta sammanhang utan begreppet står för att innehållet i diskussionerna ska hållas inom gruppen som långt som det går. Informanterna anser att tystnadspliktsregeln måste bevaras för både lärare och elev. Skulle förtroendet fördärvas genom att läraren pratar vid sidan av, blir det svårt att återuppta sex och samlevnadsundervisningen då tilliten mellan lärare och elev förstörts. Vilken elev vill diskutera sex med en lärare när de är rädda att det kan spridas till annan skolpersonal och/eller deras föräldrar? (Centerwall 2000 s.15).

Att tillsammans med eleverna skapa ett språk som alla känner sig bekväma med minskar risken för stök och fniss under diskussionerna, och minimerar utrymme för att provocera med ord eftersom begreppen redan har definierats och diskuterats. Detta bekräftas av Bergström & Foxhage i sin rapport ”Bland horor, bockar och bögar” Det är också viktigt för läraren att känna och ”smaka” på orden innan sex och samlevnadsundervisningen så att orden känns bekväma (Bergström & Foxhage 2001 s.42).

Det är svårt att ge rekommendationer angående antalet lärare/samtalsledare som bör undervisa tillsammans i sex och samlevnad. Mycket hänger på gruppens sammansättning, storlek och sammanhållning. Flertalet av informanterna anser att vara två samtalsledare på samma lektion skapar trygghet för både elever och lärarna själva. Jag ser flera fördelar med att vara två ledare under sex och samlevnadsundervisningen, eftersom eleverna då har två personer att ty sig till. Vissa lärare och elever kommer inte bra överens och två ledare kan i detta läge skapa större trygghet. När man är två är det lättare att ta itu med problem eller om någon skulle bli ledsn. En av lärarna kan ta kontroll över den uppkomna situationen medan kollegan fortsätter med undervisningen. Enligt Mattson (1991) så fungerar sex och samlevnadsundervisningen bra när det finns två samtalsledare (Mattson 1991 s.11). Samtidigt ska man vara medveten om att antal tillgängliga lärare till sex och samlevnadsundervisning är beroende av resurser, schematekniska frågor samt intresse. En nackdel med att vara två samtalsledare är att elever som redan med en samtalsledare tycker att det är svårt att öppna sig, kan få det ännu jobbigare. Det kanske gör att vissa blir mer tysta än annars. Här kommer ännu en gång vikten av regler och förhållningssätt in. Alla ser till att respektera varandras åsikter samt respektera tystnadsplikten och det gemensamma språket.

Att eleverna får bestämma undervisningsinnehållet kan ses som ett bra undervisningskoncept. Tyvärr är oftast fallet att eleverna snällt får blidka sig för kursplanen och lärarens mål, trots att rekommendationerna numera innebär att man ska förankra undervisningen i elevernas verklighet och utgå från deras förkunskaper (Skolverket 2005). Elevinflytande är en viktig del i skolverksamheten och ska helst förekomma i alla ämnen i skolan. Elevinflytande vid planering av sex och samlevnad brukar skapa ett stort engagemang och på flera håll i landet genomförs undervisningen utifrån elevernas frågor samt i samarbete med eleverna (Andersson 1999 s.60). Samtidigt är det viktigt att läraren är kunnig och tar ansvar för de nödvändiga kunskaperna. På detta sätt upplevs undervisningen som mer förankrad i ungdomarnas verklighet och bredden skapas genom att läraren tar ansvar för baskunskaperna (Centerwall 2000 s.123-124).

Informanterna anser att det är en bra metod att utgå från elevernas frågor men att det är väsentligt att ha kunskap om elevernas förförståelse och förkunskaper och att dessa är långt ifrån kompletta (Mattson 1991). Risken finns att eleverna har kunskap om myter eller andra föreställningar som att: ”mannens penis normalstorlek är 25 cm”, ”alla gillar timslånga samlag” eller att de anser att ”sjukdomar och preventivmedel är det enda vi borde prata om”. Det viktigaste är att lyssna av jargongen, för att i ett tidigt skede diskutera dessa föreställningar. Lärarna måste komplettera med de ämnen som inte tas upp av eleverna för att behålla sin trovärdighet. Alla lärare har inte tid att sätta sig och planera en varierad, spännande och hälsofrämjande sex och samlevnadsundervisning. För att uppnå detta krävs det metoder och tid för att skapa bra diskussionsklimat i klassen. En stressad lärare orkar inte alltid fördjupa sig i detta. Det är dock rektorns ansvar att undervisningen håller samma höga kvalitet på hela skolan (Skollagen 1985:1100). Det ska finnas möjlighet för lärarna att utveckla sin kompetens, det måste finnas ramriktlinjer att följa samt dokumentation om tillvägagångssätt så att nya lärare slipper ”uppfinna hjulet på nytt” (Andersson 1999 s.69).

Vilka undervisningsmetoder används av lärarna?

Diskussion, samtal, att utgå från elevernas frågor samt värderingsövningar är de gemensamma metoderna som alla informanter använder sig av. Forskningen visar också att detta är välanvända metoder.

Att alla lärare använder sig mycket av **diskussion och samtal** är tydligt. Detta är ju även den metod som rekommenderas av handledningar och forskning i ämnet (Andersson 1999). Som Centerwall skriver: *"Vilka övningar eller andra metoder man än använder så är det samtalet som står i fokus för undervisningen om sexualitet och samlevnad"* (Centerwall 2000 s.97). Författarna till referensmaterialet "Kärlek känns" diskuterar genomgripande diskussionens betydelse. De menar att diskussion kan tas med i alla delar av sex och samlevnadsundervisningen. Deras erfarenheter är att diskussioner kan på ett avgörande sätt förbättra klimatet på skolan lika väl som i klassen (Centerwall 2000 s.100). Lärarens roll som diskussionsledare är viktig, vilket RFSU poängterar: *"RFSU vill att lärarens funktion som gruppdiskussionsledare ska förstärkas. Lärarutbildningen ska ge kunskap i att diskutera, samtala och undervisa om sexualitet så att lärare är förberedda på samtalen och inte känner sig otrygga inför dem"* (Olsson 2004 s.18). RFSU:s rekommendationer är grundläggande. Att vara lärare och inte kunna agera diskussionsledare kan skapa flera problem främst för läraren själv som kan känna sig osäker i sådana situationer men också för eleverna.

Flera rapporter och undersökningar visar att **anonyma lappar** för att få reda på **elevernas förkunskaper och deras frågor**, är en vanlig metod (Nilsson & Sandström 2001 s.25, Andersson 1999 s.85). Informanterna tyckte snarare att det är bättre med frågor som ställs rakt ut i luften för att avdramatisera vissa begrepp. Eleverna får då förståelsen för att sex och samlevnadsundervisningen är ett forum där man får tala ut samt att det inte finns några dumma frågor. Detta är en tanke som jag helt och hållet förstår men samtidigt känner jag att i vissa lägen kan det vara bra att ungdomarna får möjlighet att skriva anonyma lappar eftersom vissa frågor kan vara för intima för att fråga rakt ut. Ett alternativ kan ju vara att blanda de två metoderna så att ungdomarna i slutet har möjlighet att skriva upp de frågor de inte vågade ställa under den muntliga sessionen.

Värderingsövningar använder alla informanterna, dels för att skapa diskussion och förståelse men också för att få eleverna att lära sig argumentera och stå för sin åsikt. Värderingsövningar är en vanlig metod att använda och har förespråkats i många år (Centerwall 2000 s.108, Olsson 2003 s.7). Enligt lärarna på alla tre skolor arbetar de utifrån att skapa en miljö som passar alla. Det innebär t.ex. att ställa frågor utifrån elevernas verklighet (Bergström & Foxhage 2001 s.5, Juvall & Petersson 2005 s.34). Denna metod diskuteras i många sammanhang, inte minst inom hälsoupplýsning. Det är viktigt att utgå från den verkligheten som upplysningsmottagaren lever i och att utgå från personens kunskaps- och mognadsnivå (Bergström & Foxhage 2001 s.5, Jarlbro 2004 s.88, Juvall & Petersson 2005 s.28, 34). Värderingsövningar skapar funderingar kring moraliska, etiska samt vardagliga situationer, men ger också en inblick i den variation av åsikter som övningen ofta påvisar. Faktafrågor samt upplysning kan integreras i övningen, och istället för att läraren förklarar hur läget ser ut, får elever och lärare möjlighet att diskutera och problematisera den kunskap som finns idag, samt även "sticka hål" på myter och föreställningar.

Vad anser lärarna vara lyckad undervisning i sex och samlevnad?

Lyckad undervisning och obegränsade resurser kommer behandlas under denna rubrik. Resurser är en viktig fråga vad gäller att lyckas i sex och samlevnadsundervisningen.

Uttrycket ”att lyckas med undervisningen” är svårämbet. Det finns ingen direkt ny forskning som diskuterar denna fråga. Den forskning som jag funnit är Mattsons rapport: När fungerar samlevnadsundervisningen? Intervjuer med skolpersonal” (1991). Han uppger åtskilliga punkter som förklarar när bra samlevnadsundervisning uppehålls. Några av de svar informanterna gav kan man finna i hans lista, t.ex. att utgå från elevernas frågor, skolledningens viktiga stöd samt att samtalen kretsar runt elevernas verklighet (Mattson 1991 s.11). Dock tar inte Mattson upp elevernas intresse, engagemang samt nyfikna frågor som var att lyckas med undervisningen utifrån min studie.

Ur ett folkhälsoperspektiv hade ”att lyckas med undervisningen” kunnat mätas genom exempelvis kondomanvändningsstatistik, sjukdomsstatistik samt statistik över oplanerade graviditeter. Men även genom att se hur individer ställer sig till homosexualitet och andra kulturernas synsätt på sexualitet. Men då alla skolor använder sig av olika tillvägagångssätt och har undervisning i olika stor omfattning blir det svårt att veta om det är undervisningen, den kulturella synen eller samhällets folkhälsoinsatser som påverkar.

Ett annat dilemma är att trots att ungdomarna kanske har kunskapen om exempelvis könssjukdomar och dess smittoväg så betyder det inte att de handlar därefter (Andersson 1999 s.59). Elevers handling syns inte alltid vid en utvärdering utan endast vilken kunskap de besitter, vilket kan ge bias i mätningarna. Enligt forskningsresultat kan lärare lyckas med undervisningen genom att utgå från ett hälsofrämjande synsätt, samverka med föräldrar, andra organisationer och yrkesgrupper samt med andra lärare på den egna skolan och andra skolor. I RFSU:s rapport ”10 punkter för en bättre sexualundervisning i skolan” diskuteras det hur skolor och kommuner sällan vet hur andra skolor och kommuner arbetar med sex och samlevnadsfrågan. För att gynna metodutvecklingen är det viktigt att man utbyter erfarenheter både inom och utanför skolan (RFSU 2004 *10 punkter* s.7). Det är också viktigt med rektorns stöd samt att stödja eleverna i sin skolgång så att de klarar av den på ett bra sätt, detta enligt Brembergs diskussion om att en bra skolgång kan förebygga osunt leverne (Bremberg 2008).

Hur skulle lärarna undervisa om de hade obegränsade resurser? Endast en sak kom upp som alla var överens om och det var att ta in och engagera fler yrkesgrupper, vilket är en, enligt Centerwall (2000 s.128), bra metod för att lyckas med undervisningen. Skolan är den arena som flest organisationer, föreningar och yrkesgrupper, som arbetar med barn och ungdomar, vill in på. Här möts alla elever på samma gång och det är en utmärkt plats för vissa interventioner och undersökningar. Detta är dock inte hållbart i längden för lärarna om de ska inkluderas i fler projekt. Lärare kan inte ta på sig ännu fler roller än de redan har. Lärare hör till den yrkesgrupp som redan nu får ta ansvar för flera bitar än pedagogisk utläring, exempelvis uppfostran och konflikthantering. Detta är visserligen viktiga bitar för att skapa en bra arbetsmiljö och ingår, mer eller mindre, i lärarrollen men i vissa områden kan avlastning krävas, för att lärare ska ha orken att skapa en bra arbetsmiljö för eleverna och för sig själva. En satsning på att få in fler yrkesgrupper i skolan som ett stöd för lärarna vore kanske en bättre idé. Här kan professioner med specialinriktningar komma in och t.ex. hjälpa till med sex och samlevnadsundervisningen. Dock får jag höja en liten varningsflagg. Utifrån mina fokusgruppsintervjuer finns en förståelse, att trots att sex och samlevnadsundervisning kan vara påfrestande på många sätt, så uppskattar lärarna denna undervisning och tycker att det är

otroligt givande och samtidigt roligt. Jag kan tänka mig att det blir ett avbrott i den vanliga undervisningen för både lärare och elev. Ett samarbete mellan professionerna är nödvändigt för att behålla kvalitet och trygghet för både lärare och elever. Sex och samlevnad är ett stort och brett ämne och skapar på så sätt något att göra för många yrkesgrupper.

Vad saknar lärarna idag i sin grundutbildning för att kunna hantera sex och samlevnadsundervisningen?

Detta avsnitt är omfattande då frågan gärna diskuterades av informanterna. Personliga egenskaper, faktakunskaper och elevernas förkunskaper angående internet tas upp. Genus, heteronormativitet och HBT togs också upp som viktiga delar som en nyutexaminerad lärare behöver ha med sig inför sex och samlevnadsundervisningen. Slutligen diskuterar jag runt kunskaper och om sex och samlevnad borde vara ett eget ämnesområde i skolan.

Det mest skrämmande med att lärarna inte utbildas inom sex och samlevnad innan de undervisar, är att ämnets komplexitet kräver mer av läraren och mer varierad kunskap än i vissa andra ämnen. Tanken är inte att nedvärdera andra ämnen då det är viktigt med en bra bredd i många ämnen i grundskolan så att eleven får med sig en bra baskunskap, men skillnader i undervisningen finns. Ta till exempel följande jämförelse: om en lärare i ämnet svenska råkar säga att ”bord” är ett verb är det inte hela världen, det är lätt att ställa till rätta, men om en sex och samlevnadslärare råkar hamna i en diskussion med en elev där lärarens åsikter råkar komma fram på ett sådant sätt att eleven känner sig dömd eller kränkt, då blir det ett etiskt och moraliskt dilemma. Det handlar om en ung människas känslor och de är inte lika lätta att ”reparera”. Därför håller jag helt och hållet med informanterna när de säger att det måste vara rätt person som undervisar i sex och samlevnad, en person som är öppen, pålitlig, kunnig och som är trovärdig i sin framtoning. *”Ingen som undervisar i sex och samlevnad ska behöva känna svårighet att sätta ord på känslor eller osäkerhet inför att beröra känsliga teman inom sexualiteten. Ingen som blir undervisad i sex och samlevnad ska behöva känna sig otrygg på grund av att pedagogerna inte hanterat sitt ämne”* (Olsson 2004 s.8). Majoriteten av informanterna anser att ”trovärdig” är nyckelordet för en bra sex och samlevnadslärare. För att läraren ska uppfattas som trovärdig måste det skapas ett förtroende mellan läraren och elev, läraren måste vara trygg i sig själv och självklart ha kunskap i ämnet. Läraren måste också vara nyfiken, ha ett intresse av ämnet och vilja att vidareutbilda sig samt att hålla sig ajour.

Personliga egenskaper kan vara svåra att utveckla under lärarutbildningen men diskussioner runt dessa frågor kan vara till hjälp och av stor betydelse för lärarens självinsikt. Ingen av mina informanter påpekar vikten av kroppsspråk, uttal eller lyssnande. Jag tror att för lärare är detta självklart och togs därför inte upp under fokusgruppsintervjuerna. Men jag vill ändå förtydliga att det finns många delar som är viktiga att tänka på när man undervisar i hälsofrågor förutom formuleringen av budskapet. Enligt Ewles och Simnett (2005) bygger människans kommunikationsförmåga på den egna självuppfattningen. En dålig självkänsla kan leda till underskattning av undervisningsförmågan och på så sätt också kommunikationen med andra (Ewles & Simnett 2005 s.165). Andra viktiga aspekter är att läraren ska hålla sig på samma höjdnivå som mottagaren, exempelvis sitta på huk när man talar med mindre barn och även tänka på placeringen i klassen i förhållande till mottagarna. Här kan det vara viktigt med möbleringen i ett rum (Ewles & Simnett 2005 s.178-179). Denna del tog de flesta av informanterna upp, rummets betydelse och hur elever och lärare sitter. Det är också viktigt att veta hur man med sin kropp och sitt språk förmedlar känslor och åsikter (Ewles & Simnett 2005 s.168).

Internet är viktig som informationskälla. Det kommer alltid att finnas, och som några av mina informanter lägger upp det; det är viktigt att acceptera detta faktum och istället utnyttja det. En av lärarna gav tips om bra och seriösa hemsidor där ungdomarna kan finna svar på sina frågor. Samtidigt är både han och kollegan noggranna med att förklara delar av Internets och porrindustrins underliggande mål. Vissa oseriösa hemsidor, som porrhemsidor, är lätta att nå av en anledning, vilket innebär att pengar används till att hemsidan ska komma högt upp på söksidorna. På så sätt lockar man in individer på dessa hemsidor och därigenom tjänar ägarna av dessa hemsidor stora summor pengar på reklam och exempelvis medlemskap. Att förklara detta är ett smart pedagogiskt drag. Eleverna kan då ta ställning till seriositeten på hemsidan och istället välja hemsidor som inte har ekonomiska mål.

Informanterna tar upp flera viktiga ämnen som är centrala att diskutera både på en lärarutbildning men också få in som naturliga delar i alla ämnen i skolan. Områdena genus, etniska och kulturella skillnader, heteronormativiteten samt homosexualitet, bisexualitet och transsexualitet är grundläggande att få in i all undervisning oberoende av utbildningsnivå, från förskolan till universitetet. Som folkhälsovetare med flertalet kurser i dessa ämnen i ryggsäcken, kan jag inte mer än hålla med. Det är essentiella frågor att ta upp för att förstå och respektera mångfalden i vårt samhälle. Lärarna på Skola-1 har ett stort antal invandrare och ansåg att det är ännu viktigare att ha regelbunden sex och samlevnadsundervisning. Detta kan bero på att genom sex och samlevnadsundervisningen kan kulturkrockar och synsätt på sexualitet diskuteras samt ge ökad respekt för varandras olika synsätt (Centerwall 2000 s.16-17). Detta förutsätter naturligtvis att alla elever deltar i sex och samlevnadsundervisningen, vilket inte är ett krav i dagens skola.

För att återgå till lärarens baskunskaper och utbildning. Skulle det vara acceptabelt att undervisa utan kunskap i andra ämnen? Jag tar inte upp diskussionen om lärarvikarier som undervisar utan ens en pedagogisk utbildning. Detta gäller lärare som är utbildade och som har ansvar för undervisningen av ett ämne. Är det okej att sätta exempelvis en utbildad idrottslärare att undervisa i franska trots ringa franskakunskaper? Skulle det kännas bra för föräldrarna att veta att deras barn undervisas av skolans engelskalärare i ämnet matematik? Troligen inte, men hur kan det då vara okej att eleverna undervisas av utbildade lärare i sex och samlevnad där ett ord, en blick eller brist på engagemang kan få ungdomarna att känna sig obetydliga? Det är varken rätt mot föräldrarna, lärarna eller eleverna!

Lärarna i mina fokusgrupper har själva vidareutbildat sig och har bra kunskap. Det är dock skolans ledning och rektorns ansvar att vidareutbilda sina lärare. Kritiken rikas inte mot lärarna utan mot staten och skolornas ledning där rektorn har det yttersta ansvaret för sex och samlevnadsundervisningen. Främst riktas kritiken mot statens brist på vilja att sätta in resurser för att implementera en sex och samlevnadsutbildning på lärarhögskolorna för att på så sätt säkra kvaliteten på skolans sex och samlevnadsundervisning (Andersson 1999 s.27). Sen kan det ju diskuteras om området sex och samlevnad ska bli ett eget ämne med egen kursplan och schemalagd tid. Detta skulle i så fall vara för att fördjupa sig i vissa områden i sex och samlevnad. Området är ämnesövergripande och ska därför i första hand implementeras i alla ämnen i skolan men för att kunna fördjupa sig i vissa mer känsliga bitar, som onani eller sexuella dysfunktioner, så krävs det sex och samlevnadslektioner (Skolutveckling 2005 s. 226)

Metoddiskussion

Vid diskussion av metodologiska styrkor och svagheter är det viktigt att vara kritiskt på ett konstruktivt plan. Jag tycker att se mina svagheter utvecklar mig som forskare vilket gör att

jag kan lära mig av mina misstag. Samtidigt är styrkorna utvecklande då det är viktigt att erkänna dem och lära av dem i samma omfattning som misstagen.

Min inriktning var från början sexualitet, dels för att avgränsa mig och dels för att kunna fördjupa mig i ämnet sexualitet som jag anser är den svåraste men mest intressanta delen inom sex och samlevnad. Då inte någon av lärarna delar upp sin undervisning i sexualitet och samlevnad fick jag blandade svar. Jag hade kanske behövt mer kunskap för att kunna leda in mina informanter så att de avgränsade sig till sexualitet. Detta gjorde att min ursprungliga inriktning fick ändras och istället fick jag satsa på en generell bild av ämnet sex och samlevnadsundervisning.

En av mina större svårigheter var att begränsa bakgrunden till att endast innehålla relevant information för min uppsats. Ämnets bredd och komplexitet samt att intresset för arbetet, gjorde att jag ville inkludera väldigt mycket i bakgrunden. Sex och samlevnad är ett komplext och brett område som kräver viss förkunskap för att förstå vissa resonemang. I Sverige har vi haft en lång tradition av sexupplysning och därför finns det en hel del material trots att forskningen kan vara undermålig inom vissa områden.

Fokusgrupper som benämning kan uppfattas som ett felaktigt begrepp då jag dels har för få deltagare samt att syftet med uppsatsen inte helt passar in i definitionen av vilka ämnen som fokusgrupper passar bra för. Exempelvis anses fokusgrupper passa bra när en grupp individer som varit med om liknande situation diskuterar den och där det viktiga är att få fram varje deltagares personliga åsikter och känslor. Jag använder mig av begreppet fokusgruppsintervju detta till trots då jag anser att det inte finns någon bra motsvarighet.

Fokusgrupperna bestod av två-fyra informanter och detta kan diskuteras. Fyra informanter är ett bra antal då det blir en bra harmoni i gruppen samt att många röster får göra sig hörda. Enligt litteraturen är två och tre personer för litet antal då två personer sällan diskuterar med varandra utan interagerar snarare med moderatören. I en fokusgrupp med tre informanter kan utanförskap av den tredje parten förekomma då endast två av deltagarna diskuterar. Jag tycker inte något av detta orsakade några större problem. Diskussionsklimatet var bra och alla fick säga sitt, även om det alltid finns personer i varje grupp som talar mer än andra.

Lärare är underbara människor att intervjua. De är engagerade, intresserade och ger mycket av sig själv för sin profession och pga. detta fick jag ut mycket av mina fokusgruppsintervjuer. Lärare är vana att diskutera och planera ihop och på så vis komma fram till bra argument. När lärare ska intervjuas i fokusgrupper finns det en stor svårighet och det är att finna en tid där alla kan. Nu lyckades jag få tag i tillräckligt antal lärare vilket jag är tacksam för men detta är en del av undersökningen som kan dra ut på tiden.

Min intervjuguide var av strukturerad karaktär. Anledningen var att jag hade specifika frågor jag ville ha svar på. Intervjuguiden kändes lite problematisk att formulera då det trots tydliga frågor kan vara svårt att få svar på just den ställda frågan. Under en fråga kom det flera svar där fokuset kunde ligga på helt andra ämnen utanför mitt undersökningsområde. För att lyckas bättre i situationer som denna kan det möjligen krävas lite mer erfarenhet som moderator. Detta gäller således också följdfrågor för att få svar som tydligt exemplifierar samt att kunna få intressanta och djupare svar som uppfattas som extra intressanta. I efterhand har jag noterat att vissa av mina fynd kräver mer exempel och konkretisering för att läsaren ska hänga med i resonemanget. Det är av den orsaken som vissa delar i resultatet kan vara vaga i sina formuleringar. Ett sätt att komma förbi denna problematik är att direkt efter första intervjun transkribera och sedan analysera. På detta vis syns vilka delar som är svaga och som

behöver förtydligas och detta kan förbättras till nästa intervjutillfälle. Ett annat sätt är att byta datainsamlingsmetod till exempelvis djupintervjuer eller att komplettera med dessa.

Jag avstod från kondenseringen i min uppsats av flertalet anledningar. Jag utgick från en strukturerad intervjuguide och vid början av kondensering fann jag snabbt att alla meningsbärande enheter placerade sig utefter frågeställningar. Således tog jag beslutet att jag inte ville lägga ner mer tid på detta moment. Samt, som jag skrev under metodavsnittet, att mitt syfte inte var att finna underliggande meningar och känslor utan var av mer saklig karaktär och jag var tveksam till att alla praktiska moment skulle bevaras. Materialet var också redan lättöverskådligt eftersom det endast var tre fokusgruppsintervjuerna.

Analysprocessen är svår och kan innebära flera vändor innan man känner sig nöjd. Jag gick igenom två omarbetningar och känner att den sista fick jag nöja mig med pga. tidsbrist. Jag hade velat ha tid att gå igenom den minst en gång till för att känna mig helt nöjd.

Validitet, reliabilitet och generaliserbarhet

Validitet och reliabilitet avser två viktiga delar inom forskning och man ska alltid sträva efter att ha en hög validitet samt en hög reliabilitet. Hög validitet innebär att jag mäter rätt företeelse medan hög reliabilitet betyder att jag mäter på ett tillförlitligt sätt (Wibeck 2000 s.120). Dock är det lättare att skilja på begreppen inom den kvantitativa forskningen medan deras innebörd ofta kan vara lite överlappande i den kvalitativa ansatsen. Validitet och reliabilitet inom kvalitativ forskning handlar om att beskriva hur datainsamlingen gått till och sedan visa att materialet är bearbetat på ett systematiskt sätt. Begreppen kan beskrivas som hur samstämmiga studiens kategorier är med verkligheten (Hallberg 2002 s.117). Man kan dock ibland använda andra begrepp inom den kvalitativa grenen: trovärdighet, beroende och överförbarhet. Här är inte forskare och anhängare av kvalitativa metoder överens (Hallberg 2002 s.117). Jag kommer att fortsätta använda begreppen validitet, reliabilitet och generaliserbarhet då dessa begrepp är mest kända och välbekanta för mig.

Reliabilitet betyder i kvantitativ forskning att forskare, oberoende av varandra, ska lyckas komma till samma resultat när de upprepar studien (Wibeck 2000 s.119). I kvalitativ forskning kan en upprepning innebära att resultatet blir totalt annorlunda. När en person får samma fråga flera gånger kan svaren vara olika varje gång. Enligt Patel och Davidson (2003) kan detta bero på att informanten ändrat uppfattning eller är på ett annat humör än vid förra intervjutillfället. De menar då att detta är unikt i sig att frågan har lyckats fånga variation i svaren. Här kan vi se att reliabilitetsbegreppet börjar närma sig begreppet validitet. Inom kvalitativ metodik är det viktigt att validitet genomsyrar hela forskningsprocessens alla delar (Patel & Davidson 2003 s.103). För att min studie ska få hög validitet och hög reliabilitet har jag tydligt beskrivit mitt tillvägagångssätt under processens gång. både urval, analysmetod och datainsamling är detaljerat beskrivet. Detta är en viktig del i kvalitativ forskning för att uppnå hög validitet (Patel & Davidson 2003 s.106). För att få både hög validitet samt hög reliabilitet är det viktigt att en utomstående forskare granskar materialet för att se om kategorierna utformats på rätt sätt. Detta är svårt vid uppsatsskrivning, men i mitt fall godkände handledaren val av kategorier.

En fara för validiteten kan vara att informanterna inte säger vad de tänker och känner, vilket kan bero på t.ex. grupptryck eller att de känner sig obekväma på den plats som fokusgruppsintervjun äger rum. Detta borde inte ha varit något problem i min studie eftersom

fokusgruppsintervjuerna ägde rum på respektive skola samt att lärarna kände varandra och gav varandra utrymme i diskussionen. Detta kan dock vara ett problem då det kan finnas fastslagna hierarkier i gruppen, där en person inte vågar säga sin mening. Det kan också vara en fara om informanterna inte litar på moderatorn.

Generalisering inom kvalitativ forskning kan vara problematiskt. I kvantitativa sammanhang innebär begreppet att studiens resultat går att överföra på en större population. I kvalitativ forskning kan det innebära att generaliseringen relateras till andra situationer som liknar den som har studerats. I mitt fall skulle vissa av mina resultat kunna generaliseras till andra lärare som har intresse och stort engagemang i sex och samlevnadsämnet (Patel & Davidson 2003 s.106, Svensson 1996 s.214). Alltså kan inte resultaten generaliseras till lärare i allmänhet, eller ens till lärare som undervisar i sex och samlevnad endast enstaka gånger per år, utan generaliserbarheten gäller enbart på de lärare som är engagerade, intresserade och som undervisar kontinuerligt och varierat i sex och samlevnad.

Projektplan utifrån min pilotstudie

Min uppsats utgör en del inom projektet ”Utveckling av forskningsbaserad undervisning i Sex och samlevnad för lärarutbildning och skola” (SoS-projekt) som pågår på Institutionen för pedagogik och didaktik på Göteborgs universitet. Projektplan är redan fastställd och i bilaga 4 presenteras en översikt av planen.

Jag anser att en generell bild av sex och samlevnad borde kvarstå som ”avgränsning” då den forskning som finns idag redan fördjupar sig i ämnen som HIV/AIDS, preventivmedel och aborter.

Min pilotstudie innefattar endast nio lärare vilket i ett större forskningssammanhang uppfattas som ett litet urval. För att resultaten ska bli generaliserbara krävs det fler intervjuer av lärare både genom fokusgruppsintervjuer och också djupintervjuer. Fokusgruppsintervjuerna i pilotstudien visade på en bra bredd och varierande synsätt på sex och samlevnadsundervisningen. Fördelen med fokusgruppsintervjuer är att man får mycket information på kortare tid än vid djupintervjuer. Det kan vara bra att ha en assistens under fokusgruppsintervjuerna som antecknar och sköter de mer praktiska detaljerna som bandspelaren. Att vara två under fokusgruppsintervjun kan också medföra fördelar i efterhand, när det kommer upp frågetecken under t.ex. transkriberingen. Djupintervjuer ska ingå i den fortsatta studien då det behövs fördjupning i vissa ämnen och för att kunna konkretisera resultaten bättre. Här kan det också bli lättare att få fram mer personliga åsikter, t.ex. få fram vilka personliga mål som lärarna har och svårigheter lärarna emellan.

Antal intervjuer samt fokusgrupper som krävs beror på när ”mättnad” uppstår. ”Mättnad” i detta avseende är när samma svar återkommer oavsett hur många intervjuer till man gör. Som det ser ut nu utifrån min pilotstudie kan jag inte dra några generaliserande slutsatser om hur läget egentligen är. Samtidigt ser man tendenser på att vissa svar kan mättas relativt fort t.ex. vilka metoder som används. Genom att analysera de transkriberade intervjuerna parallellt med det fortsatta intervjuarbetet kommer det troligen snart uppstå ett mönster. Vid transkriberingen av intervjuerna kan det vara bra att ta hjälp av en annan person för att spara tid. Fördelen med att transkribera intervjuerna själv är att man under tiden får en helhetsbild av materialet.

Min pilotstudie visade på hur viktig ledningens roll är för sex och samlevnadsundervisningen. Alla informanter kände att de hade rektorn bakom sig och att det är mycket tack vare honom/henne som de har en bra sex och samlevnadsundervisning i skolan. Utifrån detta vill jag inkludera intervjuer med rektorerna i den större studien, En svårighet kan dock vara att få rektorerna att ställa upp eftersom ämnet kan vara lågt prioriterat på vissa skolor. I första hand borde djupintervjuer användas som datainsamlingsmetod men att få in två-tre stycken fokusgrupper skulle ge en bredd till studien. Rektorer och lärare analyseras inte tillsammans utan delas upp i två olika grupper. Detta för att få en bild av vad lärarna anser och vad sedan rektorerna har för bild av sex och samlevnadsundervisningen. Vid ett senare skede kan det vara intressant att göra en sambandsanalys mellan lärare och rektor.

Att vara flera forskare som går igenom analysen kan vara en fördel då man diskuterar fram koder och kategorier. Vid kvalitativa studier är det viktigt att det finns tillräckligt med tid för att genomföra intervjuerna och sedan analysera dem. Det är viktigt att sätta upp en konkret tidsangivelse men samtidigt måste tidsramen vara realistisk i förhållande till forskningsfrågorna och dess svar samt tillgången till resurser. Ett ytterligare steg kan vara att intervjua elever och se om deras svar stämmer överens med lärarnas och rektorns, eller om det finns en obalans mellan lärare och elevers syn på sex och samlevnadsundervisningen. En enkätstudie kan också tillföra mer kunskap samt är ett billigare och mindre tidskrävande alternativ. Dock ska enkätstudien ses som ett komplement till intervjuerna eller tvärtom.

Slutsats

Många intressanta tankegångar väcktes under uppsatsens gång och flera slutsatser kan uppmärksammas.

- Mål, dokumentation, uppföljning, utvärdering, stödet från skolledningen och rektor är alla viktiga delar i en lyckad sex och samlevnadsundervisning. Det ska finnas tydligt formulerade mål samt att undervisningen behöver dokumenteras för att underlätta för skolpersonalen. Målen måste följas upp och utvärderas för att lärarna ska kunna förbättra undervisningen och för att försäkra att alla elever får en bra undervisning. Rektorn och skolans ledning måste vara intresserade och engagerad i ämnet samt anse det vara viktigt. Rektorn måste ta sitt ansvar för att alla dessa delar uppfylls på skolan. Biologiläraren ska inte ha ensamt ansvar för elevernas sexuella hälsa.
- Trygghet för lärarna och eleverna i sex och samlevnadsundervisningen var mycket viktig. Detta sker genom bl.a. regler, förhållandet mellan lärare och elev, rummets möblering, gemensamt språk, antal samtalsledare samt lärarens kunskap.
- Metoder som användes av alla skolor var diskussion och samtal, ”frågelåda” med anonyma lappar samt värderingsövningar. Metoder som enligt forskningsresultat används i hög grad.
- Lyckad undervisning innebar att eleverna blev engagerade, intresserade, ställde nyfikna frågor och inte var rädda för diskussion.
- Alla lärare ville inkludera fler yrkesprofessioner i sex och samlevnadsundervisningen, däribland ungdomsmottagningen och skolsköterska.
- Att vara lärare innebär att vara mångsidig, flexibel och kunnig. För att ”klara” av sex och samlevnadsundervisningen krävs dock mer enligt uppsatsen informanter. Det är viktigt att det är rätt person för jobbet och att personen innehar vissa egenskaper. Sex och samlevnadslärare ska vara: Öppna, pålitliga, trovärdiga, kunna skapa förtroende, vara trygga i sig själv, vara nyfik, vara intresserad av ämnet och ha en vilja att vidareutbilda sig samt hålla sig ajour i ämnet. Utöver detta ska läraren tänka på möbleringen, sitt språkbruk och vara bekväm med det samt vara en duktig diskussionsledare, konfliktlösare och kunna känna av stämningen i en grupp. Det är viktigt att tänka på vad eleverna har för kunskap med sig från t.ex. internet och vad dessa ”kunskaper” kan innebära. Sex och samlevnadsläraren ska vara kunnig i ämnet och ska ha en uppsjö av metoder att ta till. Det är också viktigt att fundera på sina värderingar och ha bra kunskap om genus, HBT, heteronormativiteten samt kulturella och etniska frågor och dilemman.
- Uppsatsen visar på konkreta problem som är relativt lätta samt kostnadseffektiva att åtgärda. Rektorer på skolorna har utifrån min studie några punkter som de kan använda sig av i sitt förbättrings- och utvecklingsarbete av sex och samlevnadsundervisningen. Många av uppsatsens slutsatser bekräftar vad forskningen visar idag men uppsatsen tar också upp mer av de personliga bitarna som kvantitativ och klinisk forskning i många fall missar. Detta är en av fördelarna med kvalitativ forskning.

- Slutligen vill jag påpeka vikten av ökade forskningsanslag inom sex och samlevnadsundervisning. Vi behöver veta mer om vad undervisningen innehåller och vad som förmedlas, vad ungdomarna anser att de behöver kunna och hur de upplever undervisningen som de får, samt undervisningens effekter på elevernas handlande.

Källförteckning

Allen, L (2007) *Doing 'it' differently: relinquishing the disease and pregnancy prevention focus in sexuality education*. British Journal of Sociology of Education Vol. 28, No. 5, September 2007, pp. 575–588

Amnesty (2000). *Kvinnlig könsstympning "Vi visste ingen annan verklighet"*. Amnesty Press. (Elektronisk) Tillgänglig: <http://www2.amnesty.se/ap.nsf/reportage/C0501CF6325649BAC12569B600530B81?opendocument>
2008-05-13 kl. 14:50

Andersson, P m.fl. (1999). *Nationella kvalitetsgranskningen*. Rapport nr. 180. Skolverket.

Antonovsky, A (1979). *Health stress and coping*. London: Jossey-Bass Publishers.

Antonovsky, A (2005). *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och Kultur.

Bergström, M & Foxhage, D (2001). *Bland horor, bockar och bögar - en rapport byggd på RFSU Stockholms skolprojekt*. Stockholm: RFSU

Bremberg, S (2008). *Oskyddat sex – utveckling och prevention*. Folkhälsoinstitutet. (Elektronisk) Tillgänglig: http://www.fhi.se/templates/Page_5986.aspx
2008-05-10 kl. 08:35

Centerwall, Erik (2000) *"Kärlek känns! förstår du"*. *Samtal om sexualitet och samlevnad i skolan*. Stockholm: Liber Distribution

Codex (2008). *Forskarens etik*. (Elektronisk) Tillgänglig: <http://www.codex.uu.se/oversikter/etik/etik.html#>
2008-05-11 kl. 09:45

Ewles, L & Simnett, I (2003). *Hälsoarbete*. Lund: Studentlitteratur.

FHI (2008) *Skolan förebygger – om hälsa, lärande och prevention i skolan*. (Elektronisk) Tillgänglig: http://www.fhi.se/templates/fhischoolstart_8300.aspx
2008-05-14 kl. 07:25

FHI. *Metoder för förebyggande arbetet. Motiverande samtal*. FHI. (Elektronisk) Tillgänglig: http://www.fhi.se/templates/fhischoolpage_8331.aspx
2008-05-14 kl. 07:20

Forsberg, M (2005). *Ungdomar och sexualitet. En forskningsöversikt år 2005*. FHI.

Forsberg, M (2007). *Ungdomars sexuella hälsa - internationella kunskapssammanställningar och svenska erfarenheter av förebyggande arbete*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Graneheim, U.H, & Lundman, B (2004) *Qualitative content analysis in nursing research:*

concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. Nurse Education Today, 24:105-12. (Elektronisk) Tillgänglig: <http://arctichealth.oulu.fi/suomi/documents/Qualitativecontentanalysis.pdf>
2008-05-21 kl. 10:15

Hallberg, L R-M (2002). *Qualitative methods in public health research – Theoretical foundations and practical examples.* Lund: Studentlitteratur.

Infovoice (2007) *Innehållsanalys/Kvalitativ deskriptiv metod.* (Elektronisk) Tillgänglig: <http://infovoice.se/fou/> Sökväg: <http://infovoice.se/fou/> Forskningsmetodik / kvalitativa metoder / Olika metoder / Kvalitativ deskriptiv metod.
2008-05-11 kl. 09:55

Jarlbro, G (1996). *Sex- och samlevnadsundervisning i landets lärarutbildningar.* Rapport 1997:21. Folkhälsoinstitutet.

Jarlbro, G (2004). *Hälsokommunikation – en introduktion.* Lund: Studentlitteratur.

Jonsson, A-C (2007) *Målområde 8: Trygg och säker sexualitet och en god reproduktiv hälsa.* Folkhälsoinstitutet. (Elektronisk) Tillgänglig: http://www.fhi.se/templates/Page_____126.aspx
2008-05-10 kl. 08:15

Juvall, T & Petersson, A (2005). *Sex- och samlevnadsundervisning i skolan. En kartläggning av sex- och samlevnadsundervisningen på sju högstadieskolor i Stockholms län.* Stockholm: LAFA

Kindeberg, T (1997) *Undervisningens möjligheter att förändra elevernas tänkande inom området aids och sex.* Lund: Lund University Press

Korp, P (2004). *Hälsopromotion.* Lund: Studentlitteratur.

Lundberg, P.O. red (2002). *Sexologi.* Stockholm: Liber AB

Mattson, M (1991). *När fungerar samlevnadsundervisningen? Intervjuer med skolpersonal.* Socialstyrelsen. Nordstedts tryckeri.

Nilsson, A & Sandström, B (2001) *Min uppgift är att knyta ihop det... Om kvalitetsgranskningen av tre områden: mobbning och annan kränkande behandling, undervisningen om sexualitet och samlevnad samt tobak, alkohol och narkotika.* Stockholm: Liber Distribution

Olsson, H (2003). *Sexatlas. Vägvisare för att planera och genomföra sex- och samlevnadsundervisningen i grundskolan och gymnasiet.* RFSU. (Elektronisk) Tillgänglig: http://www.rfsu.se/upload/PDF-Material/sexatlas_2003%281%29.pdf
2008-05-12 kl. 20:00

Olsson, H. red (2004). *Låt stå! De ska kunna sin grej.* Stockholm: RFSU

Patel, R & Davidson, B (2003). *Forskningsmetodikens grunder. Att planera, genomföra och rapportera en undersökning.* Lund: Studentlitteratur.

Carlsson, A (2007) *Motion 2007/08:Ub537 Obligatorisk utbildning för att undervisa om sex och samlevnad.* (Elektronisk). Tillgänglig: <http://www.riksdagen.se/webbnav/?nid=410&typ=mot&rm=2007/08&bet=Ub537>
2008-05-10 kl. 08:25. Sidansvarig: Anna Oldelius, tillförordnad informationschef.

RFSU (2004). *10 punkter för en bättre sexualundervisning i skolan.* Stockholm: RFSU

RFSU (2004). *Kartläggning av Sex- och samlevnadsundervisningen på Sveriges lärarutbildningar.* (Elektronisk) Tillgänglig: <http://www.rfsu.se/upload/PDF-Material/kartlaggning.pdf>
2008-05-10 kl. 08:20

RFSU. *Det hände på 1900-talet.* (Elektronisk) Tillgänglig: http://www.rfsu.se/det_hande_pa_1900-talet.asp
2008-05-10 kl. 08:10

Riksdagen (2008). *Betänkande 2007/08:UbU11, grundskolan. Punkt nr;64.* (Elektronisk) Tillgänglig: <http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=3322&rm=2007/08&bet=UbU11>
2008-05-10 kl. 08:30. Sidansvarig: Anna Oldelius, tillförordnad informationschef.

Sabia, J (2006). *Does Sex Education Affect Adolescent Sexual Behaviors and Health?* Journal of Policy Analysis and Management, Vol. 25, No. 4, 783–802

Sandström, B. (1995). *Ungdomssexualitet som undervisningsämne och forskningsområde.* Stockholm: Hälsohögskolan.

Skollagen (1985:1100). *1 kap. Allmänna föreskrifter. Utbildning för barn och ungdom.* Lag (1999:886). (Elektronisk) Tillgänglig: http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=3911&dok_id=SFS1985:1100&rm=1985&bet=1985:1100 2008-05-13 kl. 12:05

Skolministeriet (2007). *Hur fungerar skolans sexualundervisning?* Utbildningsradion. (Radioprogram via internet) Tillgänglig: <http://www.ur.se/pedagog/radio/Radio-for-pedagoger/Skolministeriet/Hosten-2007/Snack-om-sex/> eller via <http://uraccess.navicast.net.ezproxy.ub.gu.se/mov.php?cat=00007>
2008-05-12 kl. 10:50

Skolutveckling (2005). *Hela livet – 50 år med sex- och samlevnadsundervisning.* Stockholm: Liber Distribution.

Skolverket (1994). *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet Lpo 94.* Stockholm.

Skolverket (2000). *Gemensam kursplan för samhällsorienterande ämnen för grundskolan.*

Skolverket (2000). *Kursplan i biolog för grundskola.*

Skolverket (2005). *Elevinflytande.* (Elektronisk) Tillgänglig: <http://www.skolverket.se/sb/d/155/a/2476>
2008-05-20 kl. 10:20

Skolöverstyrelsen (1977). *Samlevnadsundervisning*. Stockholm: Liberläromedel.

Stover, D (2006). Should We Be Teaching Sex Education or Sexual Abstinence? *American School Board Journal*, 193:36-39.

Svensson, P-G & Starrin, B (red) (1996). *Kvalitativa studier i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.

Vetenskapsrådet (2002). *Forskningsetiska principer - inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. (Elektronisk) Tillgänglig:

<http://www.vr.se/download/18.668745410b37070528800029/HS%5B1%5D.pdf>

2008-05-11 kl. 09:50

WHO (2006). *Hälsofrämjande (Health promotion)*. (Elektronisk) Tillgänglig:

<http://www.searo.who.int/en/Section1174/Section1458/Section2057.htm>

2008-05-10 kl. 09:40

Wibeck, V (2000). *Fokusgrupper. Om fokuserad gruppintervju som undersökningsmetod*.

Lund: Studentlitteratur.

Wibeck, V (2000). Fokusgrupper. Lund: Studentlitteratur. Citerar Morgan, D. (1996). Focus groups. 1: *Annual Review of sociology* s.130.

Bilaga 1

Förfrågan via email till rektorer

Hej!

Mitt namn är Jennie Johannisson, Folkhälsovetare blivande Fil. Mag, och jag gör min magisteruppsats i samarbete med pedagoger här i Göteborg.

Det har på pedagoger startats upp ett projekt för att försöka implementera en sex och samlevnadsutbildning för lärarstudenter och detta projekt ska pågå i 3 år. Jag är en del av år 1 där jag ska hitta de metoder som idag fungerar bra bland yrkesarbetande lärare, med andra ord deras bästa metoder. Jag fick ett tips om att ni på er skola försöker få in sex och samlevnadsundervisningen på ett bra sätt i skolans verksamhet.

Har du något förslag på någon/några lärare som arbetar aktivt med ämnet och som kan vara intresserade av en intervju?

Tacksam för svar!

Ha det fint!

Varma hälsningar,
Jennie Johannisson

Bilaga 2

Email med huvudfrågorna till informanterna

Hej!

Här kommer huvudfrågorna:

1. Vilka metoder används inom sexualundervisningen?
2. Vad innebär att lyckas med sex och samlevnadsundervisningen?
3. Vad behöver man som lärarstudent ha med sig för kunskap från sin utbildning när man ska ut och undervisa i sexualitet?

Hälsningar,
Jennie Johannisson

Bilaga 3

Intervjuguiden

Öppningsfrågor:

Vad arbetar ni huvudsakligen med?

Introduktionsfrågor

Hur ofta har ni sex och samlevnadsundervisning?

Vilket ämne känns svårast? Vilket känns lättast?

Överföringsfrågor

Är undervisningen främst hälsofrämjande eller sjukdomsinriktad?

Nyckelfrågor

Vilka är de bästa metoderna enligt lärarna för att lärarna ska lyckas i sin undervisning?

Vad menas med att lyckas i denna typ av undervisning?

Vilka ämnesområden inom sexualitet tas i huvudsak upp på undervisningen och vilka tas upp mer sällan och varför är det så?

Vilka handledningar används idag vid sex och samlevnadsundervisning?

Vad saknar lärarna idag i sin grundutbildning för att kunna hantera sex och samlevnadsundervisningen?

Vad tycker lärarna ska ingå en sex och samlevnads kurs på lärarutbildningen?

Om lärarna hade obegränsade resurser, på vilket sätt skulle man då vilja arbeta med sex och samlevnad?

Utvärderas undervisningen och sätts det några mål, både personliga och utifrån skolan? Stöd från rektorn?

Avslutande frågor

Någon som vill lägga till något som vi kan ha missat eller kanske ett förtydligande av någon del?

Bilaga 4

Utveckling av forskningsbaserad undervisning i Sex och samlevnad för lärarutbildning och skola. (SoS-projekt).

En kort översikt:

Ett övergripande mål

Att utveckla undervisning i Sex och samlevnad i ungdomsskolan. Denna undervisning syftar till att fördjupa elevernas kunskaper om Sex och samlevnad för att de ska bli kompetenta att ta ansvar både för sig själv och andra vad gäller frågor om kärlek, sexualitet och samlevnad. En ökad medvetenhet hos dessa ungdomar kan i förlängningen begränsa spridningen av sexuellt överförbara sjukdomar och således också konsekvenserna av dessa för samhället och individen. För att nå detta övergripande mål kommer projektet att ha en tydlig forskningsförankring i alla olika delar.

Målgrupp Lärarstudenter, lärarutbildare, lärare och elever i ungdomsskolan

Översikt av projektplanen

År 1 Fördjupning i området Sex och samlevnad

- Utveckling av ett nätverk mellan forskare, lärarutbildare och lärare och en webbaserad kommunikationsplattform för projektet
- Översikt av adekvat forskningslitteratur
- Översikt av befintliga kurser om undervisning i Sex och samlevnad i svenska lärarutbildningar med speciell fokus på forskningsanknytning
- Översikt av goda exempel av skolundervisningen i Sex och samlevnad.

År 2 Undervisning av lärarstudenter

- Design av forskningsbaserad undervisningssekvens för Sex och samlevnad i ungdomsskolan
- Utveckling av kurs för blivande lärare i ungdomsskolan baserad bland annat på den forskningsbaserad undervisningssekvensen
- Placering av kursen (2-3 högskolepoäng) i det ordinarie utbudet av kurser på lärarutbildningen inom det Allmänna Utbildnings Området, AUO).

År 3 Utvärdering av undervisningssekvensen

- Test av designad forskningsbaserad undervisningssekvens i skolor (tex. som ett examensarbete för lärarstudenterna)
- Revision av sekvensen
- Spridning av undervisningsmaterial till andra lärarutbildningar och till skolor.

Informationen är hämtad och kopierad från Göteborgs universitets hemsida:

<http://cms.it.gu.se/infoglueDeliverWorking/ViewPage!renderDecoratedPage.action?siteNodeId=486002&languageId=100000&contentId=-1>

2008-05-22 kl. 17:10